

Átalvető

Serdült Benke Éva

Kastélyok és kastélylakók - sorsok

Katalinpuszta – Kerelőszentpál

Katalinpuszta

Nehezen halad a batár, bár négy ló húzza, a kerekek minduntalan a homokba süllyednek, a kocsis hasztalan csapkodja hosszú ostorával az erőlködő, fáradt lovak hátát. Az utasok elunják a lassú haladást, lóra ülnek türelmetlenségükben, látni akarják mielőbb újonnan kapott birtokukat. Szelíd dombok, erdők között haladnak, a terület puszta, elhagyatott, a határ műveletlen, emberrel alig találkoznak.

Errefelé a lakosság szinte kipusztult a törökök kiűzésének éveiben, majd a kurucháborúban. A négymilliót sem éri el, pedig Mátyás korában ennél számosabban éltek a magyar királyságban. Megkezdődött már a nagymértékű betelepítés, főleg a birodalom svábok lakta vidékeiről, alighanem utasaink ősei is így kerültek Győr környékére korábban. A nemességet még apjuk, Gindl(y) Urbán Fülöp kapta 1678-ban I. Lipót császártól, az udvar méltányolta, hogy a jó nevű Gindly Urbán tőzsér megbízható szállítója volt az örökké éhes hadseregnek. Nemességét az akkori törvények szerint ki is hirdették Győr vármegyében még az év február 28-án. Lipót a törökök kiűzése után Magyarország életét az abszolutizmus elvei szerint irányította, úgy bánt az országgal, mint meghódított tartománnyal: a vagyonos hazafiakat üldözte, javukat elkobozta, földjeiket hűségjutalomként híveinek adományozta. Erdély is a fejedelemség megszűntével az abszolutizmus szellemében kormányzott tartomány lett. Lipót, birtokpolitikájának megfelelően, a magyar földterületekkel mint hadizsákmánnyal rendelkezett: ha az eredeti tulajdonosok nem tudták adománylevelüket felmutatni vagy tulajdonjogukat más módon bizonyítani, elveszthették birtokukat. Ennek következtében egész területek birtokszerkezete változott meg, de a folyamatos és nagyarányú betelepítés, beköltözés hatására a népesség etnikai képe is változott. Főleg a XVIII. század második felében, Lipót utódainak, I. Józsefnek, III. Károlynak, majd 1740-től Mária Teréziának idejében, amikor a Bánság, a Bácska, a Duna melléke is a betelepítések következtében páratlan népességnövekedést mutat. (A század végére a lakosság létszáma eléri a 9,3 milliót, az etnikumi arányok véglegesen a nem magyarok javára dőlnek el a Kárpát-medencében.) A Gindlyek nem csak nemességet, de III. Károlytól 1730-ban „de puszta Tengelic” előnevet is kaptak, adományul Medina helységet, valamint Tengelic, Apáti, Hidja, Hidvég, Bikád pusztákat. Ezeket jöttek most megtekinteni, gazdaságukat beindítani. Ez időben a Hegyhát felőli oldalon szorgos németek már

új településeiket építették, Felsónánát, Gyöngköt, a Sárvíz mentén pedig magyar falvak, például Kajdacs, az elmenekült és visszatelepült lakóikkal próbálták új életüket berendezni. A Gindly-fivérek a Mezőföld tágas, ritkán lakott pusztáira igyekeztek, hogy létrehozzanak Kölesd körül egy etnikumát, esetenként vallását is megváltoztató világot. Még lóháton ülnek, de lelki szemeik előtt már megjelennek a termelő majorságok, felépítendő kastélyok, udvarházak. Mert olyan kor volt ez, amikor szorgos kezek a homokpusztákon is virágzó birtokokat teremtettek, belelálták a lerombolt, kirabolt, feldúlt országba a gyarapodó jövőt. Minden biztonnal a Gindlyek is ilyenek voltak, Orbán és Balázs néven magyarrá lett új birtokosok.

A Gindly család népes volt, főleg leánygyermekük voltak, vonzották a kéréket, így aztán évtizedek múltán a kapott birtok lassan feldarabolódott, hozományként új tulajdonosok kezébe került. Időközben új települések is létrejöttek a térségben, például Szedres, mely éppen a selyemhernyó tenyésztésnek köszönhette létét. A kialakult új birtokközpontokban kastélyok, kúriák épültek. Felsőtengelicen volt a család első központja, kastélyukat a XVIII. század első felében építették, majd többszöri átépítés után, amikor utolsó tulajdonosa, Gindly Antal meghalt, a Benyovszky családe lett. Középtengelicet Gindly Katalin férje, Csapó Dániel kapta hozományként, a birtokon már a XVIII. század második felében kúria és egy barokk kápolna állott. Később, 1819-1820-ban Pollack Mihály tervei alapján Csapó Dániel építteti fel az új kastélyt, melynek olyan híre volt a megyében, hogy mintául szolgált az építendő Tolna megyei kastélyokhoz.

Alsótengelicen is először a Gindlyek éltek, majd a velük rokoni kapcsolatba kerülő Bárány családe lett a birtok. Apáty-puszta szintén Gindly birtok volt, később a báró Bésán családe, majd utóbb Fiath tulajdon lett. Középhídvég eklektikus kastélyát már az új tulajdonos, a Bernrieder család építtette. Felsőhídvég ugyancsak hozomány-birtok volt, a Gindly családba benősült Hiemer leszármazottak után a Jeszenszky családra szállt, majd - de ez már éppen az államosítás éve (1949) - rövid ideig a Bárány családe. Alsóhídvégen, új birtokukon szintén a Jeszenszkyek építettek kastélyt, ők egyébként számos lányuk révén több birtokot is kaptak hozományként a Gindly-uradalomból. Később Jeszenszky Kálmán az egyik leányáról, Katalinról elnevezett pusztán épít kastélyt a XIX. században.

Ugyancsak benősüléssel jön létre a Bezerédj család tolnai ága is, amikor 1786-ban Bezerédj Mihály, Győr megye alispánja feleségül veszi Gindly Ignác leányát, Zsófiát, aki igen gazdag hozományt vitt ebbe a házasságba. Gindly Ignác jelentős vagyonnal rendelkezett, nem csupán Győr vármegyében, de Tolna megyében is. Bezerédj Mihály a családi vagyont jelentős mértékben tovább gyarapította a hozománnyal, birtokközpontja a ma Szedreshez tartozó Hidján volt. Szedrest a Bezerédj család leghíresebb tagja, Bezerédj István alapította 1836-ban. Hidjai kastélyában gyakran megfordultak jeles vendégek, a reformkor nagyjai, Deák Ferenc, Batthyány Lajos, Wesselényi Miklós. Felesége, Bezerédj Amália Hidján 1828-ban iskolát alapított a jobbágygyerekek számára, a kor ismert írója volt, kislánya számára írt könyve a magyar irodalom egyik első ifjúsági leányregénye volt.

Tolna vármegye sokáig őrizte a Gindly család nevét. 1907-ig Tengelic település neve Gindly-család volt, majd Zichy-pusztá, aztán Kistengelic, végül 1931-től Tengelic nevet kapott.

A XVIII. századtól nem csak a főúri kastélyok, de a közép-és kismemesi kúriák berendezéséhez is hozzátartozott az ősök portréit bemutató galéria. Ezek a képek, a családalapító és a leszármazottak portréi elsősorban nem esztétikai élményt kívántak nyújtani, sokkal inkább a család tekintélyét voltak hivatottak sugározni. Némely család igen gyorsan emelkedett a társadalmi ranglétrán, a Gindly családhoz hasonlóan.

Ekkoriban Tolna vármegye jeles családja az Augustus család volt. Idős Augustus Antal a XVIII. század fordulóján került Szekszárdra. Az ő nagyapja, Augustus Imre Béni Balogh Ádám unokáját, Juliannát vette el feleségül, ezzel a házassággal igen nagy vagyon került a család tulajdonába. Idős Augustus Antal először a megyeszékhely postabérlője volt, majd az uradalom szolgabírája. Fia, ifjú Augustus Antal már 1843 után alispán, a Habsburg-ház híve, politikai karrierje igazán 1849 után ível felfelé, mikor a Dunántúl nagy részét felőlelő Sopron Kerület főispánja lesz. Deák Ferenc barátjaként a kiegyezés idején igen komoly szerepet kap, közvetít az uralkodó és Deák között. Ekkor már nem számított, hogy a család felmenői között a Habsburg-ház ellen lázadó kurucgenerális is volt. Művelt, több nyelven beszélő, zenekedvelő nemes, 1850-ben bárói méltóságot kap. Liszt Ferenc barátja, az Európa-hírű zeneszerző négyszer látogatott Szekszárdra. A hetvenes évekre báró Augustus Antal már Szent István-i és pápai Krisztus-rend vitéze, a magyar királyi helytartótanács osztályelnöke, a magyar országgyűlés felsőházának rendes tagja. Legfiatalabb leányát, Klárát gróf Sigray Fülöp veszi feleségül. Az ő leányuk, Sigray Klára lesz 1898-ban báró Bauschlott-Schell József felesége.

A Schell család Felvidékről származott, Abauj-Torna vármegye jeles nemesi családja volt. Birtokuk Nagyidán terült el. Az olvasó képzelete felidézi Arany János 1851-ben írt példátlan népszerűségnek örvendő művét, a klasszikus hősköltemény paródiáját, melyben Arany valójában a szabadságharc bukását előidéző hibák és a magyar jellem satirikus ábrázolását adja. A cselekmény egy történelmi epizód: a XVI. században a Szapolyai pártján álló Perényi nádor Nagyida várát a vajda vezetésével cigányokkal védte. Nagyida Kassa közelében van, híres főúri kastélyát a Csáky-család építette, velük kerültek házasság révén rokonságba a Bauschlott-Schellek. A Schell család őse, Karl Ludwig von Schell 1731-ben már birodalmi bárói cím birtokosa. A családot a krónikák 1632-ben említik először, fél évszázad múlva, 1695-től már birodalmi nemesek, előnevük „Edler von Bauschlott”. Történetük, felemelkedésük a XIX. század közepén folytatódik, ekkor már bárói címmel is gazdagodnak, ezt 1856-ban császári rendelettel honosítják. Itt, a nagyidai családi birtokon született Schell József 1868. augusztus 29-én, báró Schell Rudolf és második felesége, gróf Pálffy Ernesztin gyermekeként. Schell József a kassai premontrei gimnáziumi tanulmányok után Pesten

jogi végzettséget szerzett, majd fiatal jogászként a vallás-és közoktatásügyi minisztériumban közszolgálatot vállalt. 1898-ban vette feleségül Augustus Antal unokáját, gróf Sigray Klárát, ott hagyta a fővárosi Szép utcai palotáját, majd megvásárolta a felesége által örökölt Augustus-birtokhoz közeli Katalinpusztát, a Jeszenszkyek után Patay István tulajdonában levő birtokot 140 ezer forintért. A birtok területe 520 hold volt, szántó, legelő, erdő, szőlő tartozott hozzá.

A birtok eredetileg a Gindly Balázsé volt 1730-ban, kastély ekkor még nem állt rajta. Egy II. József korabeli térképen, mely 1782-ből származik, még csak Kölesd, Tengelic és Hídvépuszta jelenik meg, Katalinpusztát még nem tüntetik fel rajta. Látni viszont a majorságok rendszerét: Középhídvég, Tükör major, Puszt-Hangos stb. Jeszenszky Kálmán a lányáról elnevezett birtokon építkeznek, egy 1860-as kataszteri térképen már szerepel a kastély egy része, a középső szárny 1866 után készült el. Schell József a kastélyt bővíteni akarja, a tervet Diczy László szekszárdi építésznel rendeli meg, kisebb módosítások után el is fogadja. Az építkezést 1910 augusztusára fejezik be.

Schell József báró a vármegyébe való költözése után a közigazgatási bizottság tagjaként a közelet lelkes, tevékeny tagja lesz, a birtokát nagy hozzáértéssel vezeti, a felesége hozománya-ként kapott Augustus-féle szekszárdi szőlőbirtokát igyekszik a szekszárdi borok jó hírnevének megfelelően kezelni. Utazásai során bővíti tudását, gyarapítja műveltségét, de legfőképpen könyvtárára áldoz sokat, külföldön könyvritkaságokat vásárol. Nem sejtetheti, honnan is tudhatná, hogy lesz idő ezen a tájon, e hazában, amikor a könyveket értéktelen holminak tekintik, amikor a megyeszerte értékes gyűjteményét utódai, hogy a pusztulástól mentesék, felajánlják a megyei könyvtárnak, da annak egy bárói kastély könyvtára nem kell, ki tudja, milyen gondolatok rejtőznek benne. A visszafelé tartó társzekerek tartalmának egyszerűen nyoma vész valaki vagy valakik kezén. Így semmisül meg a gyűjtemény, a sok szeretettel, érdeklődéssel, tudásvágygal egybegyűjtött szellemi érték.

De ez a barbár kor csak később jön el, egyelőre épül-szépül a kastély és a birtok, felépül a kastély részeként a kápolna is, melyben minden vasárnap reggel a kajdacs plébános misézik a birtokon élőknak. Klára grófnő pedig a kastélyparkban termésköböl grottát építtet, benne Mária-szoborral, ahová később, idős korában is jár imádkozni, unokáival virággal díszíteni a kis szentélyt.

Az eredetileg klasszicista stílusban épült, később átalakított, a századforduló ízlésének megfelelő, 4600 m² alapterületű kastély hamarosan a környék előkelő társaságának kedvelt találkozóhelye lett, ez elsősorban a házigazda egyéniségének, világlátottságának volt köszönhető. Az épület főbejáratánál nagyméretű előszoba fogadta a látogatót. A folyosó nyugati oldalán voltak a lakószobák: gyerekszoba, hálószoba, vendég-és inasszoba, fürdő, vécék; a keleti oldalon helyezkedtek el a reprezentatív helyiségek: tálaló, nagyebédlő, pipázó, szalon és a hatalmas méretű könyvtárszoba. A keleti parkra tágas terasz nyílt. A kápolnát a déli szárnyban építtette fel Schell József. Az északi emeletes szárnyban hálószoba, vendégszoba, gyerekszoba volt, dolgozószoba a báró részére, fürdő, öltözőszoba. Művészi kivitelezésű kandallók és cserépkályhák álltak a szobákban, a kor stílusát tükröző bútorok, tárgyak, lámpák (a villanyvilágítást csak 1950-ben, az államosítás után vezették be a kastélyba), festmények az épület főnemesi rangját biztosították. A kastélyt hatalmas gondozott park vette körül, ritka fák, cserjék díszítették, benne fürdőmedence, tenispálya. Katalinpuszta a környező településektől viszonylag távol épült, így volt saját temetője. Amikor Schell József a birtokot megvásárolta, első dolga volt, hogy iskolát építtetett, tanítót fogadott.

Ez az idilli környezet volt az otthona a két gyermeknek, Mária-Lujának és József Antalnak. József magántanára Hetényi

Alajos piarista atya volt, a fiú idegen nyelveket, reáltárgyakat tanult, majd évenként a szekszárdi gimnáziumban vizsgázott le. Gyermekkorától kezdve vonzotta a természet, az erdő, mező szépsége, a növények, állatok világa, vadászati ismereteit nagybátyjától, gróf Sigray Antaltól tanulta. Természetszeretete, az erdő növény-és állatvilágának megfigyelése vált későbbi művészi pályájának forrásává. Ez a Tolna megyei homokvilág volt a „mestere”, rajziskolába nem járt, a természettel való szoros kapcsolata ismertette meg vele a finom vonalakat, színeket. A húszas évek végén már rendszeresen jelentek meg képei trófeakiállításokon, ekkoriban rövid ideig Szőnyi István tanítványa volt. 1931-ben vadásztörténeteket tartalmazó kötete is megjelent *Megint ősz lesz* címen.

1919 tavaszán új és félelmetes szelek fújtak Magyarországon, a kivérzett, kirabolt és megcsonkított országban a Magyar Tanácsköztársaság megalakításával riasztó új világ körvonalai bontakoztak ki. 1919. május 14-én a Tolna megyei alispáni irattárban a következő okmányt iktatták, a feladó a Magyar Tanácsköztársaság Népjóléti Népbiztossága volt: „*Valamennyi Munkás és Katonatanácsnak! Kérjük a megye területén lévő kastélyokról, volt urasági épületekről az alanti kimutatást haladéktalanul terjessze be: az épület helye (járás, község, puszta), legközelebbi vasútállomás, az állomástól való távolság, a helyiségek száma és minősége, jelenleg milyen célt szolgál, ki által lakott. Ezen kimutatás a Népjóléti Népbiztosság gyermekvédelmi felügyeleti csoportjának, Budapesten, I. kerület, Országház utca 33/I. emelet-küldendő. Elvtársi üdvözlettel Pártos István csoportvezető. Határidő 3 nap.*”

Tolna vármegye intéző bizottságától, a Szocializációs Ügyosztálytól Horváth osztályvezető meglepő késedelemmel, csak június 13-án továbbította az iratot az illetékes falusi tanácsokhoz. Sok településről hamar érkezett a válasz: „...*községünk területén kastély vagy urasági épület nincs.*” Ezeket a gyorsan megküldött válaszokat szemlélve, a kézírást, aláírást szemügyre véve az a benyomás, hogy a választ általában iskolázott kéz írta meg, az aláírás viszont a helyi Munkástanács nevében iskolázatlan, az írásban gyakorlatlan kéz. A bonyhádiak például igen sajátosan értelmezik az utasítást, visszakérdeznek, mi számít kastélynak, udvarháznak. Uzdorjádóiról írják: „*Pontosításokat kérünk, hogy melyik épület esik a kastély fogalma alá. Itt csupán 4-5 szobás polgári lakások vannak.*” Lengyelből jelentik: „*Ez idő szerűleg e helyiségek nagy része, összesen 60 szoba az állami bölcsőde részére lett lefoglalva.*” E sorok írója nem tudja, hány bölcsődére jogosult kisgyermek élt ekkoriban Lengyelben, netalán a kommunizmus eszméje szerint a családoktól elvett kisgyermekeket kívánták volna ott nevelni, ha lett volna még rá idejük. Simontornyáról a legfontosabb üzenet: „*Jelenleg a Vörös Hadsereg géppuskás tanfolyama van benne elhelyezve.*” Bizonyára nagyon igyekeztek, hogy megtanuljanak a puskával bánni, bár nem tudhatták, hogy mindössze másfél hónapjuk van a bukásig.

Természetesen, a Gindly-család község is sorra kerül, Felsőtengelicen Benyovszky Rezső és családja lakik ekkor, Középtengelicen Csapó Vilmos és Csapó Dániel, Középhidvégen Bernrieder József és nagyanyja, özvegy Jeszenszky Istvánné. Katalinpusztán a szobák számát is megadva Schell József és hattagú családja élt, velük Schell Péter és Pál, ők a báró nagyidai unokaöccsei, Gyula bátyjának fiai, éppen ott nyaraltak az összeírás idején. Az összeírás végén egy jegyzet áll: „*Apáti, Hidja és Jegenyés puszták kastélyai az újonnan alakított Szedres nagyközséghez csatolván ezen kimutatásban nem vétettek fel.*”

Az új hatalom mohósága nem ismer határt, el akar venni mindent azoktól, akiknek van, valami hamis, idegen ideológia nevében új világrendet készül teremteni. Van dolguk a vármegyékben, városokban, falvakban az új hatalom szolgálainak: megszámlálni,

felleltározni a szobák, szekrények, fiókok tartalmát, Evőeszközt, öltönyt, alsóneműt, ez maradhat, ezt visszük!

Egy újabb alispáni iratra érkezett válasz: „*5873/III. 1919. sz. rendeletre jelentem, hogy sem arany, sem ezüstnemű nincs. A fehérnemű már beszállított. Dunaszentgyörgy, 1919. július 4.*” Csak találgathatjuk, hogy mit tartalmazhatott az a rendelet, amelyre a fenti válasz érkezett. De íme, rövidített változata utasításra átírva: „*Távirat valamennyi községnek. Tárgy: kastélyok arany, ezüst és fehérneműjének beszolgáltatása! Aláírás Horváth, Szocializációs Ügyosztály*”

A Gindly-család községet ezúttal távirat figyelmezteti: „*Felhívom, hogy a község területén levő kastélyok beküldése tárgyában f. év ápr. hó 17-én kiadott rendeletnek azonnal feleljen meg, vagy a fennförgő akadályt jelentse. Szekszárd, 1919. évi május hó 2-án XY elnök.*” Ám itt is akad bizonytalanság a végrehajtók részéről. Gyönkről ceruzával írott rövid levél érkezik az intéző bizottságnak: „*118. rendelet pontos végrehajtása végett kérek utasítást, mely tárgyak tekinthetők értéktárgyknak.*” Lengyelen április 30-án készült Apponyi Sándor kastélyának leltára 164 értéktárgyról, ékszerek, műtárgyak, bútorok szerepelnek a listán. A záradék közli, hogy a tárgyak „*az úgynevezett ezüstkamrában bezárattak, melynek kulcsa Hauser Jánosnak, mint a lengyeli falusi tanács tagjának átadott.*” Úgy tűnik, kitalálói a Tanácsköztársaság létét a követőkbe fektetett feltétlen bizalomra alapozták.

A gyapai dr. Erdélyi Aladár „*szocializált birtokán (tehát már elvették) levő lakásban se a páncélszekrényben, se a lakásban arany-ezüst értéket nem találtunk. A ruhakészlet nem haladja túl a rendeletileg engedélyezett, vagyis fejenként a három öltönyt.*”

De nincs itt vége még semminek, bár néhány hét múlva az elvtársak sietve menekülnek majd nyugat felé, magukkal szállítva az elkobzott értékek nagy részét; nincs vége, mert utódaik 1947-ben a sikerre való tekintettel módszereiket megismétlik: „*Előadói ív, iktatószám 14849/1947 Tolna vármegye alispánja számára: Az iktatóanyag tárgya: Egyes kastélyok adatainak beszerzése, 1947. július 28. Határidő: azonnal, igen sürgős!*”: „*Jóléti célokra igénybevétele végett szükség volna Tolna vármegye területén fekvő és a földbirtokreform végrehajtása során igénybevett, de még nem jutottatott kastélyok adataira. Cirákon báró Melcomess Gyuláné 10 szobás kastélya 1 kat. hold parkkal együtt szolgálhatna ily célokra...*” Továbbá sorolja az előadói ív: Medina, Apponyi-féle 13 szobás kastély, Fiath család 12 szobás kastélya Szedresen, melyet a család eddig még használhatott. A megye területén két Bezerédj-kastélyt, Hidját és Jegenyés pusztát, előbbit már a helyi földműves szövetkezet birtokba is vette, Jegenyést pedig a községi állami iskola részére „*megszerezte.*” Katalinpuszta ekkor még két év haladékot kapott.

De mindez még csak később lesz, egyelőre a húszas években vagyunk, Schell Mária-Lujza éppen férjhez ment 1923-ban gróf Haller Istvánhoz Erdélybe, a Torda-Marosvásárhely közti Kerekszentpálon levő Haller birtokra költözött. Házasságukból két gyermek született, Haller Ilona és Haller Géza, sorsuk a későbbiekben összefonódik a Schell család sorsával.

Schell József még megérhette unokái születését, örülhetett birtoka szolid gyarapodásának, ám a korán jövő betegség nem engedte ki markából, külföldi gyógyulásba vetett reménye nem teljesült. Bécsben halt meg 1930. február 22-én. A Tolna megyei Újság február 23-i száma közli nekrológiáját: „*Báró Schell-Bauschlott József, császári és királyi kamarás, katalinpusztai földbirtokos, Tolna vármegye törvényhatóságának és közigazgatási bizottságának tagja szombat este meghalt. Ószinte részvét követi a lecsújtó eseményt, mert báró Schell Józsefet a vármegye és Szekszárd közönségének nemcsak megérdemelt tisztelete, hanem őszinte, meleg szeretete is övezte. Élénk részt vett a vármegye ügyeinek intézésében, és ezen működésében a legteljesebb igazságosság, jó szív és méltányosság minden irányban mindenkor*

megnyilatkozott. *A nemzeti élet minden megmozdulásával mélyen együtt érzett, és kulturális, valamint egyéb téren való kötelességeinek a teljesítésében éppúgy az elsők között volt, mint a jótékonykodásban.*”

Az Augustus kastély tornyán – melyet Schell báró Szekszárd városának adományozott – fekete zászlót lengetett a szél.

Schell József Antal 1938-ban vette feleségül gróf Woraciczky Johannát, az esküvő a gyulai Almásy kastélyban volt, a szertartás egyik főpapja Apor Vilmos, aki ekkor Gyulán apátplébános. Később gyakori vendége volt a katalinpusztai kastélynak, egészen 1945 tavaszán Győrben bekövetkezett mártírhaláláig. *„Apor püspökre jól emlékszem, nem azért, mert minket, lányokat ő keresztelt, hanem mert kisebb húgom keresztelőjén már négy éves voltam, ez Katalinban zajlott május 10-én, egy szép tavaszi napon. Ő nagyon kedves volt hozzánk, gyermekekhez is, örzök tőle egy szép kis karácsonyi verseskönyvet, az ő dedikációjával.*” – emlékezik a püspökre Schell Antónia.

A gyulai kastély eredetileg a Wenckheim családé volt. (Ebbe a kastélyba kísérték az oroszok 1849. augusztus 12. után a világosi fegyverletétel honvéd tábornokait, majd elvéve oldalfegyvereiket is, fegyveres kísérettel Aradra szállították, és átadták őket az osztrákoknak. Ennek a tragikus magyar történelmi eseménynek emlékére áll ma a gyulai vár oldalában egy szívszorító emlékmű.) Gróf Almásy Kálmán felesége, Wenckheim Mária Stefánia hozománya révén került 1855 nyarán a kastély az Almásyak birtokába. Az átépítés után 1888-tól az Almásy család lakta 1945-ig. Ebből a házasságból született Almásy Dénes 1863-ban Kétegyházán, a családi birtokon, ő a ma is élő Schellek egyik dédapja. Fiatal korától politizált, örökös főrendi házi tag, császári és királyi kamarás, örökölt birtokai Gyulaváron voltak. Felesége gróf Károlyi Gabriella (1869-1945), erős támasza férjének és birtokuknak, és jó anyja számtalan gyermeküknek. Egyik leányuk, Gabriella (1892-1958, Kajdacs) 1913-ban ment férjhez gróf Woraciczky Jánoshoz (Johann Woraciczky von Pabientz). A Woraciczky család cseh származású volt, magyarrá lett, János már Temesmonostoron levő birtokukon született. Az első világháborúban halt hősi halált 1915. október 9-én az orosz fronton, az ukrajnai Kolkiban. Fiatal felesége özvegyen maradt két apró gyermekével, kislánya, Johanna apja halálának évében született, bátyja, Antal 1914-ben. Ez a fiatal özvegy lesz majd Katalinpusztán unokáinak bálványozott nagymamája, aki osztozik a kajdacs kényszerlakhelyre került család sorsában, és ott leli meg végső nyughelyét, mindenétől kfosztva, de családjá körében. Schell Antónia 1939-ben, Gabriella 1941-ben, Johanna 1943-ban született, József öccsük pedig 1949-ben.

Ezek még a vihar előtti évek, nyugodt és biztonságos az élet Katalinpusztán. A fiatal anya, Johanna társa volt férjének a festészet iránti rajongásban is, maga is festett, Aba Novák tanítvány volt. Mindketten festettek, rajzoltak, ám munkáik nagy része elpusztult a háború éveiben, illetve a kitelepítéskor.

Schell Antónia, bár kislány volt még ezekben az években, sok mindent megfigyelt, szívesen idézi fel gyermekkorának világát. A nagyapa által alapított iskolában, mely egyetlen osztatlan osztályból állt, 20-30 gyerek tanult a környékbeli pusztákról, a tanítónő Bolla Józsefné volt, együtt tanította a kastélybeli gyerekeket a pusztaiak gyerekeivel. Minden családnak volt úgynevezett konvenciósi földje, melyet munkájuk fejében béreltek. A kastélyban dolgozott néhány asszony a pusztai családokból: szakácsnő, külön szobalány a nagymamának, Klára grófnőnek, inas a báró szolgálatára. Ez Kozma József volt, legendás személy, még az öreg báró választotta ki erre a feladatra. Az utolsó szakácsnő még a kényszerlakhelyre, Kajdacsra is elkísérte a családot, ott munkát vállalt az állami gazdaságban, de nekik is főzött. A különböző házi munkákat is a pusztai asszonyok végezték. Tizenöt család élt a pusztán, a cselédlakások szoba-konyhások voltak, egy-egy

hosszú épületben három ilyen lakás volt a kastélypark északi részén túl, ott voltak az istállók, a gépműhely, kovácsműhely, raktár is. Volt béres, csírás (tehenész), kocsis, parádés kocsis, gépész, bognár, mindenek.

Velük élt a kastélyban az apai nagymama, báró Schell Józsefné Sigray Klára, ő volt a kastély igazi úrnője, ő irányította a kastély életét, vezette a háztartást, szigorúan őrködött a rend, a hagyományok felett. Az ő tulajdona maradt a szekszárdi szőlőhegy (Előhegy), annak ügyeit is intézte. Egy 1935-ből való irattári irománnyegyzék tanúsítja, hogy vízművet terveztek építtetni a szőlőhegyen, melynek tervezetét az akkori rendeletek értelmében közszemlére kitétték a városi polgárok számára, akik észrevételeiket írásban is benyújthatták a városházán. A tervezett vízmű munkálatait „a többi birtokos túrni tartozik.” Ám nem kellett több, csak másfél évtized, és nem csak az előhegyi szőlőtől fosztották meg a családot...

A háború éveiben, amikor a szovjet bevonulás alatt a gyulai Almásy kastélyt teljesen kifosztották, az anyai nagymama, gróf Woraciczky Jánosné is Katalinpusztára költözött. A nagy műveltségű, több nyelven beszélő grófné élő mesetár volt unokái számára, minden este felolvasott nekik idegen nyelvű mesekönyvekből, a szöveget azonnal magyarra fordítva a gyerekek legnagyobb ámulatára. De a valódi élményt az igaz történetek meghallgatása jelentette, a nagymama a régmúltról mesélt, a családról, a fiatalon hősi halált halt nagyapáról, a hajdani gyulai életről. Nem volt rádió, televízióról nem is hallottak még, a nagymama meséi odahozták számukra a nagyvilágot.

A háború előtti években Schell József Antal unokahúga, Haller Ilona Budapesten tanult, a vakációkat rendszeresen Katalinpusztán töltötte, mert szüleihez Erdélybe, Kerelószentpálra akkoriban csak útlevelel lehetett utazni, hiszen a trianoni szerződés értelmében Erdélyt Romániához csatolták. Katalinban töltött vakációi emlékeit idézi fel Haller Ilona: *„Soha el nem felejttem azt a homoktengert, amelyen ez a vidék fekszik! Szandálban egyáltalán nem lehetett járni.”* Keresztapjával járta az erdőt: *„... délután az volt a közös szórakozás, hogy szürkület előtt kimentünk a Kettős-erdőhöz. Leültetett a vadászszékre. Ha dolga volt, tovább ment lóháton. Én pedig figyeltem a számtalan apró vadat: fácánt, foglyot, fűrjet, nyulat, sőt őzet, hogy beszámolhassak neki, mit láttam. A mai embernek nincs fogalma arról, mennyi vad volt akkor!”*

A Schell kastély lakói jó szomszédai voltak a környék birtokosainak, akik mindössze néhány km-re laktak Katalinpusztától. Ünnepeken, vadászatokon, szüreten együtt volak élénk társasági életet éltek. Középhídvégről Bernrieder József és családja, Alsóhídvégről Jeszenszky József, felesége és édesanyja, Kölesdről Jeszenszky Andor és felesége, akik kis kúriában éltek, Felsőhídvégről a Bernáth-család, Kajdacsról Sztankovánszkyék, Felsőtengelicről Csapó György, akinek híres lótenyésztete volt. Ezeknek a családoknak a Schellekkel közös sors jutott: kitelepítés, kisémmizés, a társadalomból való kitaszítottság, de a bajban is együtt voltak, segítették egymást.

A háború éveiben megváltozott a kastély élete, a közeledő front igen nagy fenyegetettséget jelentett. 1944 őszén a Románia felől özönlő szovjet invázió elől Gyuláról Katalinpusztára menekült a báróné édesanyja. Szülei tanácsára a Budapesten tanuló kerelószentpáli Haller Géza, Schell Mária Lujza fia sem tért haza, nehogy a visszatérő román közigazgatás besorozza a román hadseregbe. Ő is Katalinpusztán talált menedéket. Később Budapest ostroma elől báró Fiedler József, Schell József kassai unokatestvére is a kastélyba érkezett. Ám jöttek hivatlanul mások is, akiknek jövetelét drámai hírek előzték meg, jöttek a szovjet hadsereg ilyen-olyan csapategységei, kisebb-nagyobb csoportok, tisztek és közkatonák, mértéktartóbbak és gátlástalanok, civilizáltan viselkedők és rablók. Ha a szomszéd pusztáról megelőzte őket a hírük,

a kastély lakói elrejtették az elrejtendő értékeket, eltávolították a kastélyból az asszonyokat, lányokat, mentették, ami menthető.

Schell Antónia meséli: „A háborús időkről elég éles emlékeim vannak. 1944 telén sokszor jelentek meg orosz katonák kisebb-nagyobb csapatokban. Jövetelüket kiállított őrszemek jelezték. A pincében csapra verték a hordókat, és lerészegedtek a finom szekszárdi bortól. Egy éjszakára emlékszem, amikor mindnyájan egy szobába zsúfolódtunk össze, a szobalányokat a földig érő függönyök mögé bujtatták. Nagy csodálkozásomra anyám nem vetkőzött le, egész éjjel ébren vigyázott, éreztem, hogy baj van. Később egy tiszti alakulatot szállásoltak be a kastélyba, akik megvédték bennünket a csellengő, fosztogató katonáktól. Megvan nálam a katalini vendégkönyv, amelybe ezek a tisztek pár sorral beírták magukat, elkészítettem a magyar fordítást. Korábban állandó volt a fenyegetettség, fegyvert, németeket kerestek, a szüleimet sokszor agyonlövésrel fenyegették, és persze raboltak is.” És a vendégkönyv beírásai? Az első 1944. december 18-ai: „Ötzőr látogattam meg ezt a birtokost. Kazán fia vagyok, nemesi udvar szolgálaként nőttem fel. 1917 óta vagyok a kooperáció tagja. Ha itt van is fegyver, én nem találtam, lehet, hogy más megtalálja. Saphin közlegény.” 1944. december 27. „Szolgálai ügyben tartózkodtam a Schell birtokon. XY őrnagy” 1945. január 14. „Szolgálai ügyben látogattam a hadsereg tejhatalmú képviselőjeként a birtokra. Jeremenkó törzsőrmester” 1945. február 2. „Meglátogattam a báró birtokát, ahol meglepett az a gazdagság, amelyben él, elégedett vagyok a vendéglátással. Borlov őrnagy” 1945. március 11. „Egy szakasszal voltam a földesúrnál szolgálai ügyben, mindenki elégedett a vendéglátással. Vasziljev őrmester” Az utolsó beírás március 22-én kelt, aláírója Kuznyecov alhadnagy. Ő is elégedett volt mindennel.

Vendéglátás, elégedettség, fogadtatás, szolgálai ügy, ...mind kellemes dolog, ha nem tudjuk, hogy milyen körülmények között íródtak a bejegyzések, hogy milyen halálos fenyegetettséget, rettegést, védtelenséget jelentett az idegen katonák érkezése a számukra ellenséges országba, az ellenség otthonába.

A háború véget ért, megérkezett végre a „könnyű léptű béke”, de a világ már soha többé nem lett olyan, amilyen annak előtte volt. Sokan idegen földön lelték halálukat, mások fogolytáborokban sínylődtek a hazatérés reménye nélkül, megint mások földönfutókká váltak, örökre elvesztették otthonukat, voltak, akik messzire menekültek vállalva az örökös hontalanságot, kiszakadva a családból, hazából, nyelvből.

Gróf Wass Endre 1946 tavaszán érkezett Katalinpusztára. Mezőségi otthona, Vasasszentgotthárd teljesen elpusztult, kastélyát a földdel tették egyenlővé a háborús dúlások, rablások. Fiának, Wass Albertnek szomszédos cegei kastélya is kifosztva, feldúlva, romokban heverve érte meg a háború végét. A Wass család messze menekült szülőföldjéről a soha vissza nem térés biztos tudatával. 1946-ban Romániában megkezdődtek a népbírósi perek, Wass Endre és fia sorsa, elítélhetése senki számára nem volt kétséges, el nem követett bűnökkel vádolva rajtuk kellett bosszút állni, az új hatalom nevében leszámolva a régi renddel. Wass Endre gróf Haller István révén ismerte a Schell családot. A mezőségi Vasasszetngothárd és Kerelőszentpál közelsége miatt is igen gyakran találkozott, gyermekkori barátok voltak, a harmincas évekből megőrzött vendégkönyv tanúsítja a gyakori találkozásokat. A mezőségi lét, a birtokok közelléte, a gazdálkodás gondjai és távoli rokonság kötötte össze őket. Wass Endre számára életmentő volt Katalinpuszta, hiszen a népbírósi per halálra ítélte. Schell Antónia emlékezete szerint: „Wass Endre 1946-ban került hozzánk, ő Erdélyben birtokszomszédja volt Haller Istvánnak, apám sógorának, Endre bácsi az ő közvetítésükkel jött hozzánk. Sokat segített apámnak a gazdaságban, mivel akkor már egyre nehezebben ment minden, az igásállatokat elhajtották az oroszok, a felszerelés is megfogyatkozott, a helyzet egyre kilátástalanabb

volt az óriási adók és az állandó büntetések miatt. Wass Endrét megkedvelték a pusztaiak, emberszerető barátságos lényé miatt a nehéz időkben is kiálltak mellette.

Endre bácsi a kitelepítésig velünk maradt, 1950. május 1-jéig. Emlékszem egy estére, amikor a vacsoraasztalnál egy boritékból elővette fia levelét, melyet Németországból, Bajorerdőből kapott. Átnyújtotta Józsi bácsinak (Fiedler József, Schell József Antal kassai unokatestvére, aki a háború elteltével is Katalinpusztán maradt, felvidéki otthona elpusztult.), aki nagyon szeretett felolvasni, színeszi képességei voltak, mindig szerepelt velünk, amikor gyermekszínházat játszottunk. Egy vers hangzott el, a címe Levél, a fia küldte, Wass Albert, aki ekkor Bajorerdőben élt a családjával, oda menekült az oroszok elől. Figyeltem, kislányként is érzektem a felnőttek megrendülését. Mélységes csönd volt, aztán Endre bácsi kiment, igen elérzékenyült, talán sírt is, ilyenek soha nem láttuk. Azt hiszem, 1948 lehetett.” Igen, az apának szóló, az elvesztett otthon fájdalmas képekben felidéző vers, a Levél 1947-ben íródott Bajorerdőn: „Tollamat az éjszakába mártom, / Úgy írom ezt a levelet, apám.” A vers azután az emigrációba kényszerültek reményvesztett sorsának képeként bejárta a világot. Minden bizonnyal akkor, ott, a katalinpusztai kastély ebédlőjében hangzott el először Magyarországon. Sokáig bujdosott a vers, míg elérkezett azokhoz, akiknek írója szánta.

„Wass Endre Katalinból a középhídvégi állami gazdaság központjában helyezkedett el, - meséli tovább Schell Antónia - ahová a katalini gazdaság is tartozott. Mint képzett mezőgazdász, az ottani vezetőkkel is szót tudott érteni, így találhatott munkát. Kölesdről járt át, ahol az idős Jeszenszky házaspárnál lakott, akiknek a kúriájukból meghagytak egy kis lakrészt a számukra. Wass Endre 1957-ben kivándorló útlevéllel elhagyta az országot, előbb a fiához ment az USA-ba, de onnan rövid látogatás után visszajött Németországba, és Hamburgban, az ex-menyénél és legkisebb unokájánál telepedett le. Én még meglátogattam 1964-ben.” - közli visszaemlékezésében Schell Antónia.

A katalinpusztai birtok ügyei egyre rosszabbul álltak, minden próbálkozás hiábavaló volt, nem ment a gazdálkodás igásállatok, gépek nélkül. Kézpénz híján a család mindig eladott valami addig megmentett értéket, ha adót, vagy bármit fizetni kellett. „Végül apám 1950-ben „előremenekülvén” úgy határozott, hogy a megmaradt birtokrészt – előzőleg ugyanis a földreform idején a földek nagy részét már elvették – felajánlja az államnak. Így mi kereshettük meg a helyet, ahová a kastélyból költözni fogunk, nem kellett megvárnunk, míg a hatalom kényszerít. 1950. május 1-jén a kastélyt teljesen üresen kellett átadni a Gyapottermelési N.V. kirendeltség részére. A harminchárom helyiség bútorait (ebből tizenöt lakószoba volt), képeket, berendezési tárgyakat megbízható személyek között osztották szét „megőrzésre”. A felajánlott könyveket a megyei könyvtár nem fogadta el, de azokkal tovább nem is volt gond, mert a kényszerű visszaszállítás során el is tűnt a több ezer könyv, sorsuk azóta is ismeretlen. Az August Antal báró – a dédapánk, Sigray Klára nagyapja – levelezése, iratarchivuma, Than Mór róla készített portréja szintén a könyvekkel együtt „utazott” Szekszárdra. Később a megyei múzeum gyűjteményébe került „elhagyott műtárgy” megjelöléssel. (A kilencvenes években Schell József és nővérei, mint Sigray örökösök haszntalan próbálják visszaszerezni a különböző múzeumokba került műtárgyakat, melyek igazoltan a Sigray család tulajdonában voltak, nem sikerül jogaikat érvényesíteniük.) Három hónapot adtak az elköltözésre. A szüleim igyekeztek menteni a menthetőt, mivel csak kevés holmit vihettünk magunkkal, nagy árveréseket rendeztek, igyekeztek eladni, amit még megőriztek a háború után. A szépapám, August Antal hagyatékában megvoltak Liszt Ferencnek, a nagy zeneszerzőnek a hozzá és családjához írott levelei, barátságuk közismert volt, a zenekutatók számon tartották ezeket a leveleket. Apám ezeket az értékeket a szekszárdi leváltárnak adta át, de

megtartotta azokat a családot érintő leveleket, melyeket személyes tulajdonnak tekintett, például volt olyan levél, melyben Liszt Ferenc apai nagynyám, Sigray Klára születéséhez gratulált. Ezeket később édesanyám adta el a múzeumnak szorult anyagi helyzetében.

Szüleim úgy döntöttek, hogy a szomszédos Kajdacson telepszünk le, ehhez az ottani hatóság engedélye kellett. Így a két nagymamával költöztünk át, egy kuláknak kinevezett családnál kapunk szobát, a nagymamák egy másik házban laktak. A Kajdacson töltött évek viszontagságosak voltak, mivel a falun belül többször kellett költözködni, az ott töltött kilenc évből hatot végül már egy helyen tölthettünk. – meséli a kitelepítésük történetét Schell Antónia.

A család Kajdacson lakott, Schell József Antal, bár korábban apja tanácsára gazdasági akadémiát is végzett (apja kicsit ellenezte művészi ambícióit, mondván, hogy a gazdaság irányításához érteni kell), később műszaki rajzoló képesítést szerzett. Mégis osztályidegen származása miatt csak segédmunkásként dolgozhatott. Pesten próbált munkát szerezni, segédmunkási munkakörében idegen nyelv tudását sokszor igénybe vették munkahelyén. Újra festeni kezdett, az akvarell után az olajtechnikát is elsajátította, hosszú évek után végre a Művészeti Alapba is felvételt nyert. Fő megélhetési forrása a festés lett, lányait Kajdacsról felhozta Pestre iskolába, felesége azonban kilenc évig lakott legkisebb gyermekükkel, Józseffel a faluban. 1956 késő őszi Amerikában élő unokatestvére, Sigray Margit révén felmerült a külföldre távozás lehetősége, ám a magyar táj, a szülőföld nem engedte el öleléséből a családot. Schell József a kisfiúként átélt visszaútra emlékezik, amikor fellélegzett a család a „lesz ami lesz, de itthon maradunk” döntés után, és ő édesapjával hajóval utazott vissza a Dunántúlra, Paksra. Éjszakába nyúló utazás, novemberi hideg, a hullámzó Duna, majd egy alkalmi szekérral utazás erdőn-mezőn át Kajdacra a novemberi éjszakában, de azzal a biztos tudattal, hogy itthon vannak.

Schell József Antal gyönyörű vadászképei rendszeresen jelentek meg a Nimródban, több kiállításon is szerepeltek. 1970-ben halt meg, munkáinak legjava a gyöngyösi Mátra Múzeumban van. Sírfelirata a Farkasréti temetőben megörökíti azt a szeretetet, amely Schell bárót a természethez és az emberekhez fűzte: „Ami bennem lélek, veletek marad. Veletek leszek mindig: megtaláltok virágaitok közt, mikor elhervadnak, a falevelek közt, mikor lehullanak, az esti harangszóban, mikor elenyészik. És valahányszor megemlékeztek rólam, mindig arccal szemközt fogok veletek állani.” (Végakarata szerint ezt a Jókai idézetet vették sírjára.) Felesége, Johanna báróné 1985-ben hunyt el, férjével közös sírban nyugszik. 1950-ben, a család kitelepítése után a katalinpusztai Schell-kastélyt először a tengelici Petőfi Tsz, majd a Tengelici Kísérleti Gazdaság, végül pedig a Dalmandi Állami Gazdaság használta. A bekötő út mentén az állami gazdaság idejében a hajdani kastélypark területén szolgálati lakásokat építettek az alkalmazottak számára. A kastélyon az idők folyamán több átalakítást végeztek, falakat bontottak, a kápolnát megszüntették.

1990 után az elkobzott ingatlanokat a volt tulajdonosok visszavásárolták, ha anyagi lehetőségeik engedték, ám a katalinpusztai kastély, miért, miért nem, nem volt rajta a visszavásárolható ingatlanok listáján. Amikor azonban versenytárgyaláson meghírdették a kastélyt és a parkot, a családnak annyi pénze nem volt, hogy vevőként jelentkezzen, a kárpótlási jegyek nevétségesen alacsony értéke is lehetetlenné tette a hajdani családi tulajdon visszaszerzését. Volt azonban másnak, történetesen az ország egyik leggazdagabb polgára vette meg a kastély körüli állami gazdaság maradékaival együtt a rohamosan pusztuló hajdani szép kastélyt. A felújításra tett ígéretek elszálltak, az új tulajdonos válasza se méltatta Schell József ajánlatát, hogy a korabeli dokumentumok birtokában a felújítást segítse. A kastély mai állapota

lesújtó, a parkettát lassan felemészti a penész, az ablakok helyenként kitorve, a mennyezetben beázás nyomai, a kastélypark gondozatlan, elhanyagolt.

Vajon ez a szebb időket is megélt épület mikor kapja meg méltó helyét a magyarországi műemlék kastélyok között?

A család közelebbi és távolabbi ágaiból többen játszottak fontos szerepet a kor eseményeiben. Az Augusz-ág közeli utódok nélkül kihalt. Gróf Sigray Antal, Schell József édesanyjának testvére felsőházi tag volt, dunántúli kormánybiztos 1918-ban, legitimista politikus, az ellenzék vezére, a két királypuccs résztvevője, később Habsburg Ottó személyes megbízottja tíz éven át. Már a német megszállás előtt szorgalmazta a háborúból való kilépést, a 2. Doni Hadtest visszahozatalát. A zsidó-törvényekre is Nem-mel szavazott. Ezért a németek Mauthausenbe hurcolták. Súlyos betegség szabadult ki 1945-ben, két év múlva Svájcban meghalt.

Schell Rudolf, a nagyidai birtok urának első felesége Dessewffy Lujza volt. Fiuk, Ferenc Beniczky Ágotát, Bajza Lenke író nő leányát vette feleségül. Leányuk, Marietta Haller Ferenchez ment feleségül. (A katalinpusztai kastélyban két Schell-Haller esküvő is volt), fiuk, Schell István házassága révén Marosvásárhelyre került. Jónévű jogász, a jogtudományok doktora volt. 1957-ben az erdélyi hírhedt koncepciós perek egyikének, a Szoboszlai pernek vádlottjaként tartóztatták le. Az volt a vád ellene, hogy a temesvári, majd a Székelyföldre is kiterjedő politikai szervezkedés tagja volt. A kolozsvári katonai törvényszék bírái ebben a perben tíz halálos ítéletet hoztak, Schell Istvánt huszonöt év kényszermunkára ítélték. Temesváron, Aradon, Jilaván, Galacon majd Szamosújváron raboskodott. 1964-ben általános amnesztiával szabadult, ezután hamarosan Németországba távozott, 2003-ban halt meg Bécsben.

Schell Ferenc öccsének, Schell Gyulának voltak a fiai Schell Péter és Pál, akik az 1919-es összeírások alkalmával éppen Katalinpusztán nyaraltak nagybátyjuknál. Schell Péter (1898-1974) nagyidai birtokán gazdálkodott, ő volt a birtok és a kastély utolsó tulajdonosa. 1938-ban a Magyarországhoz visszacsatolt Felvidék kormánybiztosa volt, Torna-Abauj vármegye főispánja. 1944 szeptemberétől belügyi államtitkár, majd a Lakatos-kormány belügyminisztere. A nyilaspuccs után a Gestapo letartóztatta, Buchenwaldba internálták. Gróf Sigray Antallal, Apponyi Györggyel, Pallavichini György örgróffal, több más nemzeti értelmű magyar főnemessel raboskodott együtt. 1945 májusában szabadult, előbb Olaszországba, majd az Egyesült Államokba távozott, ott halt meg 1974-ben.

1945 után a magyar kommunista párt egy szovjet mintára berendezett társadalmat kezdett felépíteni a régi helyébe. Ilyen körülmények között az arisztokrácia politikai, társadalmi és gazdasági szerepe megszűnt, hiszen a földreform és az ezt követő államosítás legtöbbször megélhetési forrását is megszüntette. Az évtized végére mint osztályt is végleg felszámolták, ennek eszköze a bélistázás, az emigrálásra kényszerítés, az ingatlanvagyon teljes elkobzása, az internálás, a kitelepítés volt. Csak Budapestről 12.704 családot telepítettek ki, köztük a főnemesi családokat is. Lakásaikat elsősorban a pártmunkások, ávéhások, sztahanovisták, és néhány nagycsaládos ipari munkás kapta meg. Az arisztokrácia elleni hangulatkeltést a marxista pártok gerjesztették, a magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, de a parasztpártok is, amelyek a társadalom produktív részének kizárólag a parasztságot és a munkásosztályt tekintették. Minden mást, a feudális, kapitalista, klerikális, reakciós stb. régi rendet el kellett söpörni. Ez az elsöpítés országszerte kirabolt kastélyokat, elkobzott vagyonokat, megalázott embereket jelentett. Ezzel a hatalom megsemmisítette a főnemesség áthagyományozott tudással, kapcsolati és vagyoni tőkével rendelkező rétegét is. 1935-ben még 313 főnemesi családot tartottak számon, mára Magyarországon 140 família maradt.

A XVIII. század derekán elnéptelenedett homokpusztákon, kiirtott falvak, lerombolt birtokok helyén szorgalmas kezek megélhetést nyújtó gazdaságokat teremtettek, új megélhetési forrásokat, iskolákat, templomokat építettek. Idegen nyelvüként is részévé váltak a nemzeti kultúrának, gyarapították, értékeket teremtettek. Értékeikre az új kor úgy tartott igényt, hogy abból őket kiemmelte, javaikat elrabolta. A mai kor új urai néhány év alatt „hoztak össze” hatalmas vagyonekat, melyekhez nincs köze őseik teremtő erejének. Ők nem örökölték vagyont, de kihasználták a kor nyújtotta lehetőségeket a vagyonszerzésre, ehhez bármilyen eszközt szentesítettek. Csak ezt fogják utódaikra hagyni?

Köszönöm Schell Antóniának és Schell Józsefnek a munkámhoz nyújtott segítségüket.

Paks, 2009. november

Serdült Benke Éva

Források

1. Alispáni irat, Irattári irományjegyzék 4823/1919 Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára
2. Léner Tamás - Gombár Sándor Báro Schell József katalinpusztai kastélya Kiadja Budapesti Műszaki Egyetem Építészeti és Műemléki Tanszék 1997.
3. Lukács Csaba interjúja Adonyi Sztancs Jánossal Leszármazottak című könyvéről In Magyar Nemzet Magazin 2009. május 9.
4. Filep Tamás Gusztáv Visszatértek és kisebbségben maradtak 1939-1945 Fejezetek a csehszlovákiai magyarok történetéből In Szabad Újság 2007. július 25.
5. Schell József Megint ősz lesz Emlékkönyv egy vadászfestőről Dénes Natúr Műhely Kiadó 2001.
6. Rögzített beszélgetés Schell Antóniával és Schell Józseffel 2009. szeptember-október

Kerelőszentpál

„Az elődök tisztelete és emléküik megbecsülése az alapja a családszeretnek és egyszersmind a hazafiságnak is. Ezért amelyik család a múltját elhanyagolja és őseinek az emlékét nem tiszteli, az a nemzet életfájának egyik gyökerét metszi el.” Esterházy Péter író

Lassan, méltóságteljesen hömpölyög a Maros Marosvásárhelytől nyugatra, karolva a kerelőszentpáli bal partot, hullámozó ölelés ez, mint a mezőségi táncok méltósága, ősi ritmusa. Szemlélté századokkal ezelőtt, és szemlélté most is a folyó egy népcsoport, egy térség múltjának eltűnését és a jelen felelősségét, mely tehetetlenül áll a romlás előtt. A jobb parton a Mezőség, a bal parton a tordai út, és a folyó ölelésében a kicsi falu, Kerelőszentpál. Mi más is örízné a sok évszázadra visszatekintő múltat, mint a folyó, mely hallgatag, de mindent tud a viharos századokról. Nem fecseg a XIV. század első felében már itt élő, néhány házból álló településről sem, Sanctus Paulusról, Szent Pálról, kiről tudjuk, hogy volt, mert tizedet fizetett, bejegyeztetett a pápai jegyzékbe. A települést alapító Szentpáli családot elsöpörték a történelem viharai, az uradalom a koronára szállott. Később, apja jóvoltából a Corvin Jánosé, Mátyás fiáé, aztán gyakran változnak a tulajdonosok, míg utóbb, de ez már a XVI. század, az Alárdi család veti meg itt a lábát néhány évtizedre. Nem akárki volt Alárdi Ferenc, részt vett ő 1506-ban az utóbb erdélyi országgyűlésnek nevezett agyagfalvi gyűlésen, ahol az ország dolgaiban döntöttek a jó urak. Birtokai közül a jól megválasztott helyen, Szentpálon építette fel a várkastélyt a század első felében. A hajdani kastély mérete és formája ismeretlen. Ám nem állott sokáig a büszke vár, mert az Alárdiak belebonyolódva az erdélyi fejedelmi székért folytatott küzdelmekbe Bekes Gáspár mellé szegődtek, és szembefordultak Báthory Istvánnal, törvényes fejedelmükkel. Bekes Gáspár a szászok és székelyek támogatásával a fejedelmi címet akarta megszerezni 1575 nyarán. Ezekben a vészterhes hónapokban valahonnan északról a Kárpátokat átszelve, Tiszát, Szamost átúsztatva egy kis csapat indult Bekes megsegítésére. Ott lovagolt „a jó lovas katonák” között a fiatal Balassi Bálint is, aki apja kívánságára vitt volna segítséget Bekes Gáspárnak a fejedelem ellen. Jó oka volt erre Balassa Jánosnak, rosszul állt az ügye a bécsi udvarnál, így akarta Miksa császári jóindulatát visszaszerezni. Ám Korniss Gáspár, huszti várkapitány szétszórta

Balassi katonáit, a csetepatéban megsebesült költő el sem jutott Kerelőszentpálra, a csata színhelyére, mivel útközben Hagymásy Kristóf kővári kapitány emberei elfogták, és Báthory táborába szállították. (A ma már romos Kővár, a népi elnevezés szerint Rákóczi-vár a Berkesz-pataka és Bucsonfalva határában, a Lápó bal partján magasodó sziklaszírt tetején található, Nagybányától délre, a Dés felé vezető út közelében.) A fejedelem megkegyelmezett a rokon fogolynak, hiszen Balassi édesanyja, Sulyok Anna a nagynénje volt Bocskay Erzsébetnek, a fejedelem sógornőjének, tudniillik Báthory Kristófnak, a fejedelem bátyjának volt a felesége. Az már későbbi történet, hogy a gyulafehérvári fejedelmi udvarban magát igen jól érző Balassit a fejedelem magával viszi Lengyelországba, mikor a lengyelek királyukká választják, a költő ott is az udvarhölgyek kedvence volt, miként Gyulafehérváron is. A kerelőszentpáli csata a költő nélkül is igen hamar lezajlott, s bár mindössze egy napig tartott, igen nagy embervesztéssel járt. A viaszorított csapat egy része Báthory katonái elöl a várba húzódott be, vesztükre, mert a vár az ostromot nem állta ki. Bekes katonái közül csak kevesen menekülhettek át a vár mögött a Maroson ép bórrel, s akit a fejedelem hívei elfogtak, azokat menten ki is végezték. Báthory leszámolt ellenfeivel, aztán pedig augusztus 8-án, a kolozsvári országgyűlés elvette a hűtlen főurak birtokait, köztük az Alárdiét is.

Kovács István Beolvasztás

Előbb a regölést
aztán a regét

Előbb a földet
aztán az otthont

Előbb az iskolát
aztán a nyelvet

Előbb a fejfát
aztán a hitet

Előbb a jövőt
aztán a múltat

és mindezt
egyszerre: jelenidőben

Ezek után Szentpál a fejedelem testvérére, Báthory Kristófra szállt. Később egy másik Báthory, Báthory Zsigmond fejedelem 1590-ben visszaadta az Alárdi családnak a birtokot, majd az omladozó várkastélyt és a hozzá tartozó birtokot a Kendi család tulajdonába adta.

Ám nem múlik el minden nyomtalanul, a történelem otthagya kézjegyet a fontos helyeken: két harcos domborművel ellátott sírköve számtalan dűlást, romlást átvészelve, úgy tudjuk, ma is ott lapul valahol a keleti szárny bejáratánál a vakolat alatt.

Rövid ideig a Kendi családé tehát a birtok, majd házasság útján a Hallerekre szállt, mivel Erdély kancellárjának, Kendi Istvánnak a leányát, Juditot veszi feleségül Haller Gábor fia, Haller István. Így a Szentpál környéki birtokok, Ugra, Szentmargita több évszázadra a Haller család tulajdonába kerülnek. A több bástyás reneszánsz lovagvárat, a szentpáli második várat Haller István kezdi építtetni 1610-ben, éppen négy-száz évvel ezelőtt. Meg is örökölteti portréján az építkezés megkezdését: „Castrum hoc Szent Pal

praeter alia fundamentis extruxit anno 1610. 9. aprilis situs est primus lapis.” A magas várfalakkal és védősáncsal körülvett várkastély szögletes külső bástyaival, védő sáncával és felvonóhídjával azonban lassan épül, a befejezés Haller István egyik fiára, Jánosra marad.

A Haller család magyar ága ekkor már több mint egy évszázada él Erdélyben.

A család, a hallerkői (von Hallerstein) Haller család nürnbergi eredete a XIII. századra vezethető vissza. Történetükről két igen érdekes korabeli munka is fennmaradt, az egyik Haller Konrád 1533-1536 között írt családtörténete, mely a Jankovich-féle gyűjtemény darabjaként a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. A másik Haller Bertalan, V. Károly császár tanácsosának 1521-ben írott és festett mives munkája. Ez a krónika a Hallerekről főleg művelődéstörténeti szempontból érdekes, hiszen a viseletképek, melyek a Hallereket ábrázolják, értékes dokumentumok a XVI.-XVII. századból. Ezeket a becses emlékeket, nemzetségeknyelveket a második világháború éveiben gróf Haller Ferenc, mintha csak megsejtette volna, mi vár a kerelőszentpáli kastélyra, Budapestre menekítette a Nemzeti Múzeumba.

A Haller Nürnberg megbecsült patricius családja volt, 1407-ben Haller Zsigmond Frigyes német-római császártól kapott nemesi oklevelet. A család egyik tagja, Ruprecht Haller pedig Budára költözve Mátyás királynak tesz igen becses szolgálatokat, melyekért a király lovaggá ütötte, tőle származik a család magyar ága. Az ő fiai már Budán születtek, elsőszülött fia, Péter Brassóban telepszik le, majd benősül a szebeni bíró családjába, oda is költözik. Ő az első Erdélyben letelepült Haller. A Haller család tehát nürnbergi patriciátusból kiindulva Buda, majd a szász Nagyszeben érintésével kerül be a kora-újkori erdélyi nemességbe, és a XVI. század végén a mágnások közé emelkedve egy kis ország, Erdély meghatározó familiájává vált. A család magyar ága gazdagságban és tekintélyben túlszárnyalta a Németországban maradtakat.

A megszerzett birtokok alapján a család két ágra szakadt. A Szebenben letelepült Haller Péter fiatalon részt vett a mohácsi csatában, később Ferdinánd híveként Szeben város főbírája, polgármestere, kamaragrófja. Háza, a Haller-ház ma is a város főterének ékessége. Felesége halála után újra megnősült, az egyik jeles erdélyi családból, a Kemény-családból vette el Kemény Katalint. Fiai később mind magyar leányokkal házasodtak. Haller Péter 1579-ben halt meg, s mint az új hit egyik követője, a szebeni evangélikus nagytemplomban van eltemetve. Egyik fia, Haller Gábor Fehéregyházán telepedett le, Bocskai Ilonával kötött házasságot. Ő a család fehéregyházi ágának alapítója, ebből az ágból származik majd a kerelőszentpáli Hallerek ága. Fia, Haller György Kapjonban szerzett birtokot, így alakult ki a kapjoni ág. (Kapjon Déstől északra elterülő település.)

A Haller család magyar ága 1690-ben nyert báróságot, majd a fehéregyházi ágból Haller István, erdélyi főkormányzószéki elnök és fiai, Gábor, János és László 1713. január 15-én grófi rangot kaptak I. József császártól.

De most visszatérünk ahhoz a Haller Istvánhoz, aki 1610-ben a kerelőszentpáli kastélyt kezdi építeni a Kendi Judittal kötött házassága után. Viharos évszázad volt ez a XVII., akárcsak a többi is Erdélyben. Haller István három fejedelmet is szolgált, volt Bethlen Gábor tanácsosa, volt Erdély főkapitánya, legtovább II. Rákóczi György mellett szolgált, akinek „öreg” (első) tanácsosa volt, s akit hasztalan próbált lebeszélni szerencsétlen lengyelországi hadjárataról. Feljegyezték róla, hogy higgadt, bölcs politikus volt. Így emlékeztek róla halálának évében, 1657-ben: „*Meghalt ezen esztendőben Haller István és temettetett el Kerelő Szent Pálon a maga építette várában levő kápolnájában. Annakutána a pogányság kóborolván Erdélyben, azt a várat pusztán hagy-*

ván...” Bizony, amerre a rabló törökök jártak, pusztán hagyták a várakat, kastélyokat, feldúlták, a halottakat se kímélték.

Haller Istvánnak Kendi Judittól fiai, második feleségétől, Barkóczy Anna Máriától leányai születtek. A kerelőszentpáli Haller fiúk közül János emelkedik ki mint politikus, megfontolt diplomata, aki jól átgondolt diplomáciai lépésekkel igyekezett a hanyatlástól óvni hazáját, azt az Erdélyt, amely két nagyhatalom: a török porta és a bécsi udvar mohóságától szenvedett. Egyben áldozata is lett annak a politikai légkörnek, amely magában hordozta e korban a halál vagy a fogság kockázatát. Kit melyik févétel vitt a sorsa. Ám diplomáciai pályafutásán túl, mint a magyar irodalom egyik előfutára, emlékirat-írója, a felvilágosodás nyelvújítóinak méltó elődje írta be nevét az erdélyi magyar kultúra történetébe.

Haller János 1626-ban született valószínűleg Kővárban, amit apja Bocskaitól kapott hűségjutalmul. Gyermekkoráról semmit sem tudunk, de azt igen, hogy fiatalon, mint Torda vármegye főispánja, testvérével, Gáborral együtt már Kemény János fejedelem tanácsosa. Haller Gábor, aki jelentős hadiépítészeti tevékenységről volt ismert már életében is, fiatalon, 1645-ben szamosújvári várkapitány, majd Borosjenő várának kapitánya, de mint annyi kortársa akkoriban, életével fizet a fejedelemhez való hűségéért. Ugyanis az 1661-ben török segítséggel fejedelemmé emelt Apafi Mihály nem kedvelte a Haller fivéreket, Gábort ellenfelének tekintette, eltávolította a fejedelmi udvarból, követségbe küldte a temesvári basához. Haller Gábor a politikai játszmák játékszere lett, végzete 1663 őszén teljesedett be, amikor Dunaföldváron a törökök lefejezték. Meggyilkolását Czeglédi István énekelte meg Dagon ledűlése címen, melyet 1670-ben ki is nyomtattak Kolozsváron.

Fivére, Haller János is volt portai követ, a török pallosát ugyan elkerülte, ám Apafi fogarasi börtönét nem. 1678 novemberében pártütés vádjával Teleki Mihály, a fejedelem kancellárja elfogatta, és bizonytalan időre ítélet nélkül Fogaras várába záratta. Felesége, Kornis Kata hasztalan ostromolta a maga és hat gyermeke nevében Telekit és Apafit kegyelmet kérve férje számára: „...*kérem kegyelmedet, essék meg kegyelmednek szíve az én elepedett rab uramon, eddig való keserves rabságán, és az én sok keserves könnyhullatásomon, mert bizony nem tudom már, hova kell lennem; végyen a mi kegyelmes urunk (Apafi) előtt oltalma alá, s törekedjék szegény uram szabadulása felől.*” Mikor azonban az európai politikai viszonyok változtak, és Teleki Haller Jánost szemelte ki a Béccsel való egyezkedés közvetítésére, 1682-ben kiengette a rabságból. Teleki Mihály, a nagyformátumú politikus már jóval Buda felszabadítása előtt (1686) egyezkedni kezd Béccsel, és a gyulafehérvári országgyűlésen Haller Jánost az erdélyi rendek bécsi követének választatja meg. Meg is köti Haller 1686 tavaszán a császári haditanáccsal a Hallerianus Tractust, mely később Erdély közbizonyait rögzítő Diploma Leopoldium alapjául szolgált. De semmi nem úgy alakult, ahogy Haller János hazája érdekében képzelte, Bécs telerakta császári őrsgelg Erdélyt, „védelmét” a kicsi országra erőltette, majd a Habsburg birodalom tartományává süllyesztette a megszüntetett erdélyi fejedelemséget. Haller János kiábrándulva a politikából visszavonult a közügyektől, 71 éves korában halt meg, 1697. február 28-án.

Ám nem politikusi tevékenységéért neveztük őt a magyar emlékirat-írás előfutárának. Amikor már három esztendeje ült a fogarasi vár börtönében, szellemi munkát keresett „sóvárgó elméjének”, régi görög történeteket fordított magyarra, majd lefordította a Hármastörténetet. A címet Haller maga adta gyűjteményes munkájának, mikor fordítani kezdte börtönében a kezébe került szakadozott könyvecskét latinból magyarra, melyben már egybekötve volt a három rész: Nagy Sándor története, a Példabeszédek könyve és Trója története. Szabadulása után nem volt érkezése foglalkozni a könyvecskével, de halála előtt, 1695-ben kinyomtatta sa-

ját költségén Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában. A könyv beleillett a kor művelődési politikájába, melynek Tótfalusi által megfogalmazott törekvése az volt, hogy hasznos tartalmú, az egyszerűbb emberek igényeit is kielégítő, nyelvileg kifogástalan könyveket nyomtasson. Haller János munkája ennek tökéletesen megfelelt, hiszen a korabeli magyar elbeszélő próza barokk méltósága mellé Haller prózája új szint hozott világos, tiszta, egyszerű nyelvével. A fogarasi várban írt másik könyve, A békesség túrésének pajzsa előljáró beszédében a magyar nyelv tudatos belső fejlesztésének szükségességét hangoztatta, s ezzel előfutárává vált a felvilágosodás nyelvújítóinak. Hangsúlyozta, hogy a magyarnak nincs más rokon nyelve, melyből táplálkozhatna, a meglévőt kell tisztán őriznie, „nem cimborálván senkivel.” Haller János Hármas históriája irodalmi régiségeink értékes emléke, melynek ízet, zamatát több évszázad múltán ma is élvezhetjük.

A Hallerek vonzódtak az irodalomhoz, a fogarasi rab egyik unokája, Haller László, Máramaros főispánja szintén eljegyezte magát az irodalommal, Telemach műveit fordította magyarra, munkája a francia iskola első hírnöke a magyar irodalomban, már négy kiadást ért meg.

A magyar irodalomtörténet egy másik Haller nevét is őrzi, a Haller László nevét. Apja Haller István, az erdélyi gubernium tagja, aki előbb báróságot, majd a családnak a grófságot is megszerzi, Erdély sorsát felelősen intéző főúr volt, horribile dictu, az egyetlen magyar a szászok mellett a guberniumban. A fia, Haller László 1717-ben vette feleségül mostohaanyjának leányát, Bethlen Katát, aki református vallását semmiképpen feladni nem akarta a házasságban, áttérni nem akart, ezért nagyon rövidre szabott házassága boldogtalan volt. Az ifjú férj mindössze 22 éves volt, amikor pestisben meghalt 1719-ben. Fennmaradt a szebeni országgyűlésről írott naplója 1717-ből, melynek irodalmi értéke csekély, annál fontosabb kordokumentum. Özvegye, Bethlen Kata 1722-ben férjhez ment Teleki Józsefhez, akivel boldog házasságban élt, majd későbbi éveiben elvesztvén szinte minden hozzátartozóját, férjét, gyermekeit, magát Árva Bethlen Katának nevezve megírta élete történetét, munkája az erdélyi magyar nyelvű próza fontos értéke, az erdélyi memoáriródalom egyik kincse. Nem is csoda, hiszen ő Bethlen Miklósnak, a memoáriródalom jeles képviselőjének családjából származik.

De térjünk vissza Haller Jánoshoz, a Hármas história fordítójához, akiről a későbbi Budapesten egy kis átjáró utcát nevezett el az emlékező utókor. 1697-ben Haller Jánost istenfélő, hűséges felesége mellé temették, aki életében egyházának hű leányaként adományokkal tette nevét emlékezetessé, Csíksomlyón a Salvator kápolna oltárát adományozta. Haller János Emlékkövének felirata a jeles férfiú életének summája: „*Állj meg, útonjáró, végy példát rólam. Én fekszem itt, Haller János, Haller Istvánnak és Kendi Juditnak a fia. Atyai ágról régi nemzet, anyámról Scithiából kijött kapitányok közül egyiktől, úgymint Kevendtől vettem eredetemet. Míg éltem, az erdélyi fejedelemnek és római császárnak voltam tanácsosa. Ezekkel nem dicsekedem, hanem tanulságul írtam, hogy akárki voltam is valaha, most a föld porában fekszem, nem használ nemes nemzetem. Hanem volt reménységem az én teremő Istenemben, az ő szent fiának, az Úr Jézus Krisztusnak, szenvedésének és halálának érdemében szerettem az én jó Istene-m. Uram, a szeretettel együtt támassz fel engem koporsómból.*”

Haller János unokája volt az a Haller Gábor, aki II. Rákóczi Ferenc híveként a szabadságharc egyik zászlóvivője, ott volt abban a küldöttségben, amely 1707. április 5-én Marosvásárhelyen a Postaréten fogadta a fejedelmi székbe a vártemplomban beiktatott Rákóczit. Haller Gábor felesége a szatmári békét megkötő Károlyi Sándor leánya, Klára volt. Mikor fiatalon megözvegyült, 1723-ban az árván maradt fiukat Károlyi Sándor vette magához, és jó hazafiakká nevelte unokáit. Az özvegy Károlyi Klára vallásos asszony volt, számos jótétemény őrzi emlékét Kerelószentpá-

lon: felújította a falu romlásnak indult templomát, mely ekkor veszt el román kori jellegét és barokk sajátosságokkal gazdagodik. A templom bejáratú kapuját Szent Pál és Szent Péter szobra díszítette, középkori nagyobbik harangjának a felirata még olvasható volt: „*O rex glorie, veni cum pace.*” Bár a reformáció hatására a birtok lakói református hitre tértek a templomukkal együtt, 1740-ben Haller Gáborné Károlyi Klára visszaszerezte a templomot a katolikusoknak. A kastély kápolnájában ettől kezdve jezsuiták és mikházi ferencesek miséztek. A kápolna tornyán látható dátum, 1744 a felújítás idejét jelzi. Kisebb harangja még 1624-ben készült, eredetileg a kastély kápolnájához tartozott, a felirata a kastélyépítő Haller István nevét őrzi. Károlyi Klára paplakot is építtetett, iskolát működtetett. Fiatalasszonyként Kerelószentpálra való költözését tragikus esemény tette emlékezetessé. A fiatal pár télvíz idején a Mezőségen át szánnal utazott leendő otthona felé, mikor a szán súlya alatt az egyik átszelt tó jege beszakadt. A csodálatos megmenekülésük hálájaként a Kerelószentpál melletti dombon Klára felépíttette a Hallerek temetkezőhelyét, az Imolat. Ritka szépségű nyolcszögű torony áll a temetkezőhely közepén, az egészet várfal és négy bástya veszi körül. Erdély leghíresebb temetkezőhelyének tartják ma is. A XVIII. században a völgyben pusztuló síremlékek köveit is ide hozták fel, valóságos múzeuma lett a régi faragott sírköveknek. A nyolcszögletű torony falában található Haller Istvánnak és fiának, Jánosnak a sírköve, melyen a fentebb idézett felirat olvasható. Az Imola kápolnájában 2000. július 16-án a kápolna patrónusának, a Kármelhegyi Boldogasszonynak ünnepén búcsút tartottak, amelyre engedélyt Jakubinyi György gyulafehérvári érsektől kaptak: „*Tisztelendő Plébánia Hivatalnak, Kerelószentpál Folyó évi 97. számú felterjesztésében megfogalmazott kérésének helyet adva, engedélyezem, hogy a temetőjükből levő Haller Kápolna búcsúünnepét megtartsák. Felhozott indokok alapján a kápolna patrónusának a Kármelhegyi Boldogasszony július 16-i ünnepét engedélyezem. Ezen alkalommal minden búcsúval járó kegyelmet elnyerhetnek, amit az egyház ilyen alkalmakra biztosít. Adja Isten, hogy minél több lélek üdvösségére és megigazulására szolgáljon ez a búcsús lehetőség. Áldott szent ünnepeket kívánunk. Gyulafehérvár, 1999. december 7. Dr. Jakubinyi György érsek*” Az első megtartott búcsún az érsek úr is jelen volt.

A kastély súlyos sérüléseket szenvedett a kuruc-labanc harcok során, 1704-ben a császáriak kezére került, de Kaszás Pál vezetésével egy kuruccsapat megrohamozta és súlyos áldozatok árán visszaszerezte, a csatában kétszáz kuruc harcos esett el. Megrongálódtak a várkastélyt körülvevő kőfalak, a szegletekbe épült bástyák, rajtuk az ágyúhelyek, a felvonóhid, mely a Marosból feltölthető várarak felett vezetett át, a várkapunál a darabontok és a porkoláb lakóhelyei is romhalmazzá váltak. Az épület szinte lakhatatlan volt a későbbi évtizedekben. Károlyi Klára egyik fia, Haller Gábor Grassalkovich Annával kötött házassága után 1750-1760-ban kezdte el a felújítást, de már nem várkastélyt épített, mint dédapja és nagyapja, hanem egy fényűzően berendezett főúri kastélyt. A barokk kastélytól nem messze harangtornyot építtetett azzal a rendeltetéssel, hogy a hajdani lovagvár öreg harangjait benne elhelyezzék. Ezeket még apja öntette a régi vár ágyúiból, melyeknek a rendeltetése immár megszűnt.

Ám az idő munkálkodott tovább, rombolt, de nem a falakat rombolta, csak az erkölcsöt. 1950-ben - de ez már a XX. század közepe - az állami gazdaság akkori vezetője, miután a Hallerek birtokát „népi tulajdonba vették”, elrendelte a harangtorony lebontását, a harangokat pedig zsebre eladta. A minden a miénk erkölcsé szerint.

Az új kastélyban 42 szoba épült, keményfából faragott ajtók és ablakkeretek, Zsolnáról hozatott fal- és padlócsempék, díszes parketta, barokk és reneszánsz bútorok, berendezési tárgyak, keleti szőnyegek, a Haller őseket megörökítő festmények, mindez

mutatta a Hallerek reprezentáló hajlamát. A kastély és a birtok mindenkor ura megőrizte és gyarapította az ősei által összegyűjtött értékeket egészen a második világháborúig. Az épület külső homlokzata a francia barokk, az udvari az erdélyi népi barokk jegyeit mutatta, hatalmas kiterjedésű kert övezte barokk modorban kialakított formákkal díszítve.

Szaladjunk előre az időben a XVIII. századból. A második világháborúban a kastélyt feldúlták, kirabolták, az államosítás után pedig még a maradékot is széthordták. A díszlépcsőt szétverték, az emeleti termek fagerendás födémének gerendáit kifűrészték. Az állami gazdaság tejhatalmú vezetője ebből építtetett a Maroson túl olyan hatalmas istállót, ún. szajvant az állatok teletetésére, melynek U alakja emlékeztette a falusiakat a kastélyra, ezért „új kastélynak” nevezték. A padlóburkolatot felszedték, a keményfából faragott ablak – és ajtókereteket kiszedték, eltűzeltek. A téglát, követ, tetőcserepet elhordták, a porcelán és csempekályhákat szétverték. A romok közül sikerült kimenteni két kályha csempéit, ezek összeállítva a marosvásárhelyi múzeumban, a főtérsi Toldalagi-házban láthatók. De más néznivaló is emlékeztet a Hallerekre Marosvásárhelyen, a plébánia templom oltárképét és főoltárát egy későbbi Haller János és felesége, a vargyasi Daniel Zsófia adományozta a templomnak. Ma már csak a régi vásárhelyiek tudják, hogy a Petőfi tér sarkán álló, a felismerhetetlenségig átépített ház a Hallereké volt, a XVIII–XIX. század fordulóján épült a főúri család téli szállásaként, hajdani bálók, találkozók helyszíne volt. A trianoni döntés után a kerelőszentpáli birtok akkori ura, gróf Haller György az épületet eladta, ez azokban az években volt, amikor az új hatalom a földreformot úgy hajtotta végre, hogy a magyar földbirtokokat megnyirbálta.

Az 1848-1849-es események nem hagytak követhető nyomot Kerelőszentpálon, a következő évtizedek már többet, amikor Haller Ferenc volt a birtok ura. Ő Horvátország bánja is volt, a kiegészítés után pedig a felállított magyar királyi testőrség egyik első kapitánya, szolgálata leteltével kapott ezüst szablyája a magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának becses darabja, rajta olvasható az adományozó testőrök felirata: „*Legmélyebb tiszteletök és hála-jok jeléül ajánlják a Magyar Testőrök Nagyméltóságú Haller-kői Gróf Haller Ferencz szeretve tisztelt Főhadnagyuknak.*” Haller Ferenc a tudományok, az irodalom nagy tisztelője, maga is értékes darabokkal gyarapította a Hallerek híres könyvtárát, mely aztán, mint annyi más érték a második világháború vége felé, 1944 őszén a szovjet előrenyomulás heteiben a pusztító indulatok, rablások áldozatává vált.

A Hallerek fehéregyházi ágának a szabadságharc idején több történelmi szerep jutott. A két fivér, Haller Ferenc és József birtokolták a megosztott uradalmat, és életük végéig azon vitáztak, hogy melyikük birtokán folyt le a segesvári csata 1849. július 31-én, hol is volt a harctér. Fehéregyházán (r: Albesti, n: Weiskichen) az akkori Haller kastélynak nyoma sincs, de megmaradt belőle egy épület a mai út mellett, melyet a helybeliek „filagóriának” neveztek. A korabeli visszaemlékezések szerint ennek az épületnek a közelében szállt le a Marosvásárhelyről szekérral érkező Petőfi Sándor az úti batárról, majd felbukkant a csata különböző színhelyein, míg végül eltűnt örökre a szemünk elől. Haller Ferenc a visszaemlékezésében állítja, hogy Petőfi az ő birtokán esett el. Mint a megye főispánja és tagja a Petőfi Síremlékgyűjtő Állandó Bizottságának, azt a határozatot hozta, hogy emlékművet kell felállítani az országúttól délre, az akkor még sokak által ismert hármastömegsír helyén. Az akkor felállított emlékoszlop, tetején a turulmadárral ma is ott áll, alatta mintegy négyszáz honvéd földi maradványaival. Am úgy tudjuk, hogy a költő nincs közöttük. Az elmúlt évtizedben felállítottak mellette egy igen impozáns Petőfi-szobrot, ma ez a helyszíne a székelyföldi magyarság március 15-i megemlékezéseinek. Haller Ferenc leánya, Haller Lujza, amikor már ő volt a birtok úrnője, anyagilag is hozzájárult

egy emlékpark kiépítéséhez, valamint egy Petőfi Emlékmúzeum létrehozásához. A nemes hölgy élete végéig gondozta is ezeket a létesítményeket.

Am a birtok másik ura, a szabadságharcot vitézül végigharcoló Haller József szerint Petőfit a cári dzsidások az országút melletti Cionta-kertben, a buni hídon szűrték le, majd ott el is temették. Hogy magáénak tudhassa Petőfi vélt nyughelyét, megvásárolta a Cionta-kertet, birtokához csatolta, megjelölte a helyet egy emlékereszttel és két ágyúmodellel. Bátyja, főispáni jogaival élve ezeket lebontatta. A Cionta-kert hajdani területén tehát jelöletlen az egyes kutatók (Pl. Dávid Gyula, Mikó Imre könyve) szerint az ott nyugvó költő sírhelye. Ha nem lenne ma is felderítetlen a költő nyughelye, azt mondanánk, hogy Mikszáth Kálmán regényeibe illő a két fehéregyházi Haller gróf vetélkedése.

Kerelőszenpál urának, Haller Ferencnek nem voltak gyermekei, birtokát közeli rokonára, Haller Györgyre hagyta. Jó kezekbe került a kerelőszentpáli kastély és uradalom. A birtok új ura folytatta a családi hagyományokat, fő célja a birtok felvirágoztatása volt. Az 1885-ös nagy tűzvész után újjáépíttette a plébánia épületét, római katolikus iskolát és kántori lakást építtetett, a kerelőszentpáli görög katolikusok, a falu román ajkú lakói számára támogatást nyújtott templomuk felépítésére, a telket is ő adományozta. A falu mai képe is akkor alakult ki, a leégett fűtcai házak helyébe bennebb, a Maros felé építtették fel az új fűtcai házsort.

Haller György felesége annak a Bethlen Istvánnak a nővére volt, aki 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke volt, s akit 1945 után az oroszok elfogtak, a Szovjetunióba szállítottak. Halálának időpontja és körülményei ma is ismeretlenek.

Bethlen Ilona Kerelőszentpálon a kastélyt körülvevő parkban felépíttett 1890-ben egy olyan 50 holdas díszkertet, melynek Erdély-szerte nem akadt mása. Különleges, ritka díszfák, apró tavak, rajtuk átívelő hidak, a fák közt kanyargó kavicsos ösvények tették romantikussá ezt a gyönyörű kertet. A grófnőt végakarata szerint ide temették 1924-ben. Am a díszfák, a kert, a virágok nem jelentettek értéket az új rendszer szemében. 1949-ben, amikor „népi tulajdonba” vették a birtokot, a sírhelyet övező kovácsoltvas kerítést traktorral ledöntötték, a sírhelyet egyenlővé tették a földdel, később betonutat vezettek át rajta. Mikor ennek is vége lett és a „múltat végképp eltöröljük” - fogadkozás nem sikerült, az állami gazdaság az új rendszerben megszűnt, 1993-ban a leszámoltak kotrógéppel a feltört beton alól a kertépítő Bethlen Ilona földi maradványait kiemelték és a gazdaság udvarából az Imolába, a Hallerek temetkező kápolnájába szállították.

Haller György 1944. január 1-jén halt meg, így nem láthatta, mi történt féltve óvott és őrzött kastélyával, felesége szeretett kertjével, nem láthatta, hogyan pusztított el mindent egy új ideológia nevében az új világ. Gyermekei Erdélyből elmenekültek, szétszóródtak a világban. Legidősebb fia, Haller Ferenc megölyve még a birtok virágzásának idején feleségül vette Schell Antóniát, így a dunántúli Schell-Bauschlott család szoros rokonságba került az erdélyi Hallerekkel. Ez már a második házasság volt a két család között. Haller Ferenc egyik fia, Ruprecht, harcolt a keleti fronton, szovjet fogságba esett, részeg őrei valahol az Ural vidékén a fogolyszállító vonatból kidobták, nyughelye ismeretlen. Legidősebb fia, Haller István lett a kerelőszentpáli birtok örököse, az ő élettörténete, teremő évei, majd meghurcoltatása egybeesik a XX. század tanulságos eseményeivel.

Haller István 1896-ban született, ő volt a birtok utolsó ura, sorsa hű tükrévé vált annak a tragikus történelmi fordulatnak, mely hazája, osztálya, családja életét gyökeresen megváltoztatta.

Mint sok más birtoktulajdonos, fontosnak tartotta a mezőgazdasági ismeretek elsajátítását, Budapesten végezte középiskoláit, majd Mosonmagyaróváron a gazdasági akadémián agrármérnöki oklevelet szerzett. Igen fiatalon vett részt az első világháborúban, mint a 9. honvéd huszárezred tartalékos hadnagya. 1923-ban vet-

te feleségül a dunántúli Tolna megyei Katalinpusztáról báró Schell Mária Lujzát, aki aztán úgy rajongott Erdélyéért, Kerelőszentpálért, hogy később minden megpróbáltatást elviselt, csak választott hazájában maradhasson. Amikor már mindenétől megfosztották, nem csak kirabolt, romossá vált otthonától, de családjától is elszakították, és egy teherautó platóján egy távoli, meg nem nevezett kényszerlakhely felé robogott vele az autó, erre is úgy emlékezett később, hogy szép volt az út, mert az éjszakában a teherautó fölé borult a csillagos ég, ő azt nézte, az pedig oly gyönyörködte és titokzatos volt. Pedig életének legnehezebb szakasza következett ezután, megaláztatás, nagyon nehéz fizikai munka, talicskázás, homok- és kavicslapátolás útépitésen, de mindent elviselt. Szeretett Erdélyét csak akkor hagyta el, amikor már végképp értelmetlen volt a maradás.

Haller István fiatalos lendülettel látott hozzá a birtok és a kastély modernizálásához, a felújított kastélyt vízvezetékkel szerelte fel, fürdőszobákat építtetett, gazdaságát igyekezett felvirágoztatni.

A kerelőszentpáli Haller-kastély gyakori vendége volt Wass Endre és felesége, akik szívesen átkocsiztak akár egy délutáni beszélgetésre is a közeli mezőségi birtokukról, Vasasszentgothárdról. Senki sem látta előre a jövőt, nem tudhatták azt, hogy a háború hamarosan eléri ezt a látszólag békés tájat, elsöpri a régi világot, nekik életüket mentve menekülniük kell. Azt sem, hogy Wass Endrének a Haller-kastély háziasszonya, Schell Mária Lujza, a kedves Miza szülői birtoka, a dunántúli Tolna megyei Katalinpuszta ad otthont sok évre, majd innen továbbsodródva egy idegen országban, Németországban fejezi be életét. Fia, az akkor már sikeres író, Wass Albert pedig a kontinenst is elhagyja, idegen nyelvű és kultúrájú földön reménykedik a soha el nem jövő hazatérésben, de művei majd túlélik őt, halálában is ezek és ezek áldják azokért a soraiért, melyek ennek a sokat próbált földnek a szenvedéseit örökítik meg. És ellátogatott Szentpálra Schell József, Mária Lujza testvére, a vadászkepek ihletett festője a messzi Tolna megyéből, jöttek a Telekiek Gernyeszegről és Sáromberkéről, Bánffyok, Mikesek, a Danielek Vargyasról, a Kemények a nem túl messzi Marosvécsről, a Kendeffyek, Béliédek, sokuk távoli vagy közeli rokon. És ellátogatott a kastélyba az egész Erdélyben ismert és becsült Czako József doktor Marosvásárhelyről, Apor Vilmos püspök, aki Győrben a háború utolsó évében majd mártírhalált hal, Márton Áron, a székelyek rajongva szeretett egyházfője, őt is hamarosan elfoghatja a hatalom, és rabságra ítéli egész életére, hiszen a súlyos börtönök után a szigorú házi őrizet is rabság.

A trianoni döntés után is otthon maradt Haller István megcsontított birtokán, vállalva a kisebbségi sorsot, mely az erdélyi arisztokráciát vagyona nagy részének elvesztésével is sújtotta. A második bécsi döntés következtében Kerelőszentpált az új térképen Dél-Erdélyhez csatolták, maradt a még nehezebben elviselhető kisebbségi állapot, de Haller István ekkor sem veszítette el a közösségért érzett felelősségét, közéleti szerepet vállalt. 1940 októberében a korábban betöltött Hangya Szövetkezet igazgatósági tagsági címéről is le kellett mondania, hiszen mint kerelőszentpáli birtokos, román állampolgár maradt, nem képviselhetett tovább egy magyar intézményt. Ettől kezdve 1944 nyaráig az Enyedre költöztetett Erdélyrészi Központ elnöke volt. Ezekben az években a dél-erdélyi magyarok, magyar szervezetek érdekképviselője maradt egészen a szovjet bevonulásáig, 1944. augusztus végéig. Közben a Gyulafehérvári Püspökség mellett működő Státus tagja, felügyelte a püspökség tulajdonában levő radnóti gazdasági iskolát, tovább támogatta a helyi egyházat és iskolát. Marosugrán, mely szintén birtokához tartozott, 1942-ben római katolikus templomot építtetett, Marosvásárhelyen a Hangya Szövetkezet épületének felépítését segítette, támogatta, az épület ma is megcsodált kovácsoltvas díszei az ő ízlését dicsérik.

Nem volt elég a szenvedésből a háború kezdetétől, 1944. augusztus 23-ától újabb pokol zúdult Erdély lakóira. A százezres szovjet hadsereg átzúdult a Kárpátokon, úgy haladt át Erdélyen, hogy semmi sem állhatta útját. Nyomában raboltak az Észak-Erdélybe visszatérő, a magyarokon bosszút álló félkatonai román csapatok, melyeknek hírhedt kegyetlenkedéseit ma is félve idézi fel az emlékezet. És mintegy ráadásaként megkezdődött a magyarok internálása.

A Haller család nőtagjai Budapestre menekültek a katonai megszállás előtt, a fiatal Haller Géza is Tolna megyei unokatestvéreinel talált otthonra. 1944 őszén a családfőt, Haller Istvánt is internálták Balázsfalvára. Ezekben a hetekben Romániában civilek ezreit tartották fogva, sokan pusztultak el az embertelen körülmények miatt. Csak a hírhedt Focsani-i táborban harmincötezer ember raboskodott, innen hurcolták tovább a Szovjetunióba kényszermunkára a foglyokat. A dél-erdélyi magyarság szellemi-gazdasági elitjét tartották fogva Corbeni, Tirgu-Jiu, Ramnicul Sarat, Caracal lágereiben. Földváron már 1942-től működött a haláltáboroként elhíresült láger a hajdani vár kazamatáiban. A magyar és német hadifoglyok mellett észak-erdélyi magyar, sváb, szász polgárok ezreit internálták ide. Sztálin már 1943-ban kijelentette, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország nyújtott Németországnak, nem csak a magyar kormánynak, de a magyar népnek is viselnie kell a következményeket. 1944 őszén Maniu Nemzeti Parasztpártja ugyancsak a magyarság kollektív bűnösségét hangoztatta. Szeptember 15-én, két nappal a román-szovjet fegyverszüneti egyezmény megkötése után a román csendőrség már parancsot adott minden magyar és német család internálására. Amikor november 6-án a minisztertanács határozatot hoz a lágerek működtetéséről, már minden láger tömve volt a szerencsétlen elhurcoltakkal. Országszerte 36 internáló tábor működött, gyakorlatilag minden megyére jutott. Elsőként hurcolták el azokat, akik az erdélyi magyarság képviselői lehettek volna, Bethlen Bélát, Teleki Bélát, Haller Istvánt...

Haller István túlélte a megpróbáltatásokat, Budapestre menekült családja is hazatért Kerelőszentpálra. Otthonukat feldúlva, kifosztva találták. A kirablásban részt vettek a szovjet katonák, a Maniu-gárdisták, a falu egyes lakói. A helybeli római katolikus plébános, Banner Sándor a bútorok egy részét a plébánia épületébe vitette, így sikerült megmentenie. A visszatért család a feldúlt romos kastély földszintjén három szobát helyreállított, úgy-ahogy berendezkedett, és megpróbálta újratekinteni az életét. A berendezési tárgyak csekély részét ládákból a marosvásárhelyi rokonoknál helyezték el, a Haller család könyvtárának maradványait a marosvásárhelyi Teleki Tékának adományozták. Az évszázados családi levéltár megsemmisült.

A családfő gazdaságának rendbe szedésén munkálkodott, a gazdálkodás azonban nehezen ment, hiszen istállóit, magtárát, gépszínjét kifosztva, üresen találta.

Fia, Haller Géza, aki a háború éveiben Budapesten tanult, végleg Magyarországon maradt. Leánya, Haller Ilona rajongva szerette a Maros vidékét, itt töltötte gyerekkorát Kerelőszentpálon, ezek az évek élete legszebb időszakát jelentették. Budapesten tanult francia és német nyelvviskolában, a Notre Dame de Sionban, a Sacre Coeur-ben. Nyelvtanítói oklevelet szerzett. Fiatalon kellett átélnie otthona elvesztését, testvérét csak sok év elteltével látta viszont, átélte szülei hasztalan küzdelmét, hogy életüket újratekintésük, végső kifosztásukat, kényszerlakhelyre hurcolásukat, megaláztatásukat. Őt megmentette ettől új családja, férje, Harmath Ferenc tanár, aki védőn állt mellette egész életében. Az államosítás, kitelepítés évében, 1949 márciusában Harmath Ferenc tanítót családjával azonnali hatállyal Kerelőszentpálról áthelyezték Küllödombóra, az ottani általános iskolába, ez is a kitelepítés egyik formája volt, a kijelölt kötelező lakhelyre való kényszerű átköltözés.

1949 az utolsó év volt, mikor még Haller István és felesége ősei birtokán élt. Március 2-án a mindenétől megfosztott családot otthonából is elűzték, az apát, Haller Istvánt Marosvásárhelyre, feleségét, Schell Mária Lujzát Erzsébetvárosra vitték kényszerlakhelyre, melyet csak 1963-ban hagyhatott el és költözhetett Marosvásárhelyre, a férjének otthont adó pincelakásba.

A kerelőszentpáli kastélyt az új hatalom vette birtokba. Berendezkedett épen maradt termeiben a néptanács, később az iskola is oda költözött. Az állami gazdaság az épületeket úgy-ahogy helyreállította, használta az ölébe hullott birtokot. A kastélyparkot kipszítították, a környezet gondozására senki nem fordított figyelmet. A kastély egyik szárnyát magtárként használták, az emeletre felhordott gabona súlya alatt a padló beszakadt, a földszintre szabadon ömlött be az eső, hiszen a tetőcserepek is lehullottak. Az egyre romló épületen 1960-tól már semmilyen javítás nem történt, minden pusztult, néhány évtized alatt a többszáz év alatt felépített, rendezett, gondozott birtok az enyészet martaléka lett.

És az elűzött, szétszakított Haller család, a kastélylakók, velük mi lett?

Haller Istvánnak, Kerelőszentpál hajdani urának Marosvásárhelyen egy pincelakást utalt ki a hatóság, ez volt az ő d.o.-ja (domiciliu obligatoriu-kényszerlakhely), melyet nagyobb esők alkalmával elárasztott az udvarról befolyó esővíz. A családjától távol élni kényszerített Haller István minden munkát elvállalt, hiszen a munkanélküliséget a rendszer szigorúan büntette. Így a hajdani gróf dolgozott gombgyártó műhelyben, ragasztott papírzacskót egy szövetkezetben, kisegítő munkás volt fafeldolgozó üzemben. Sorsában osztozott sok száz és száz birtokos társa. Mégse forgatta fejében a kivándorlás tervét, az ő otthona Erdély volt. Pincelakásában örömmel várta vakációzó unokáit, Ferencet és Istvánt, és reménykedett, hogy egyszer feleségének is megengedik, hogy feloldva a kötelező lakhely elhagyásának tilalmát, csak együtt lakhassanak öreg korukra. Schell Mária Lujza Erzsébetvárosban élte ezeket az éveket, az osztályellenség bélyegével nehéz volt az élete, a fizikai munka egyre jobban felőrölte egészségét, erős lelke segítette elviselni a reá mért szenvedést. Hetente kellett a rendőrségen jelentkeznie, mint egy bűnözőnek, csak évek múltán hagyhatta el vasárnaponként a várost, hogy férjét és unokáit meglátogassa. 1963-tól ugyan együtt lakhatott a Haller házaspár Marosvásárhelyen, de a zaklatásuk, az ellenőrzésük nem szűnt meg. Bár Erdélyt mindennél jobban szerették, mégis 1967-ben a Németországba való kivándorlás mellett döntöttek. Mindketten hazájuktól távol, idegenben fejezték be életüket, gróf Haller István 1971-ben, felesége 1982-ben. Hamvaikat 1990 után a család hazahozatta, Kerelőszentpálon, az Imolában nyugszanak mindketten.

Leányuk, Haller Ilona, Harmath Ferencné a fiával, Istvánnal a kerelőszentpáli Haller-ág utolsó Erdélyben élő tagja. Ilona grófnő Marosvásárhelyen él férjével, kicsi lakásukban körülvéshi őket a hajdani kerelőszentpáli kastély pompás berendezésének töredéke, egy-két szép régi bútor, festmény, dísztárgy. Ennyi maradt a négyszáz év értékeiből. A kommunista hatalom bukása után a kilencvenes évek első felében, amikor az államosított ingatlanokat az új törvény szerint vissza lehetett igényelni, ők is beadták kérelmüket. Időközben a kerelőszentpáli kastélyt műemlékké nyilvánították, erre való hivatkozással kérelmüket a hatóság elutasította. Ekkorra azonban a kastély épülete a felismerhetetlenségig tönkrement, tető nélkül csak a csupasz, romos falak álltak. Az emelet méteres gaz nőtte be, valóságos fák nőttek ki a tető nélküli emeleti szobákban. Mivé válhatott a faburkolatú szalon, amelyben traktorjavító műhelyt működtetett az állami gazdaság, csak sejteni lehet. A kastély hajdan is átélt ilyen-olyan mértékű pusztítást, de szorgos kezek mindig újra és újra kijavították, megmentették. Úgy tűnik, most ezzel a romlással a végső pusztulás jött el. A romos állapotra való tekintettel Haller Ilona és férje a műemléki lis-

táról való törlést kérte, ám a hatóság ezt is elutasította, mert taktikázik, nem akar visszaadni semmit, úgy értelmezi a jelenleg érvényes törvényt, hogy csak az államosított lakóházakat kell visszaadni a volt tulajdonosnak, a kastély pedig, ugye nem lakóház.

És ekkor jelentkezett a Gyulafehérvári Érsekség, melynek felügyelő bizottságában hajdan Haller István oly sokat munkálkodott az egyház javára. Az érsekség jelezte, hogy átvénné és felújítaná a kastélyt, abban majd valamilyen szociális intézményt rendeznének be. Ám ez a megoldás is késik, az épület pedig egyre pusztul. A remény, hogy odaköltözhetne a Sapientia Egyetem egyik részlege, elszállt. Az idős papoknak szánt otthon se készült el, a Haller család részére beígért felújított lakrész is a távoli jövőbe csúszott a Maros hullámain. A magtárat a marosvásárhelyi plébánia kapta meg, még semmit se kezdett vele, ez is pusztul, együtt a kastéllyal. A kilencvenes évek elején a kerelőszentpáli polgármesteri hivatal egy vándorcigány családnak adta ki bérletbe a megmaradt épületrészeket, mire a családfőt a faluban röviden csak Iancu de Hallernek szólították. Így hát a sok történelmi vihart megélt kerelőszentpáli kastély egy Iancu de Hallerre bízott végső romlásában? Jó, hogy nem látja ezt az utolsó kastélylakó Haller gróf, aki megélt két világháborút, 1920 után a birtok megcsonkítását, a kommunista üldöztetést, a teljes vagyon-és jogfosztást, és végül az emigrálást. Az ember sorsába, életébe oly sok minden belefér! „Nagyapám volt, aki a legnagyobb veszteségeket átélte azután, hogy egy virágzó gazdaságban nőtt fel az első világháborúig. Trianon után már vettek el a birtokból, de ő tovább vezette a gazdaságot, még a kastélyt is felújította, nem sejtve, kik fogják mindezt felélni. 1940 után Dél-Erdélyhez tartozott Szentpál, de túl a nehézségeken és a lelki bánaton törekedett a fejlesztésre, a Hangya szövetkezetben is sokat dolgozott. Aztán minden összeomlott...” – írja róla unokája, dr Harmath Ferenc. „Aki még mindig nagy energiával újra tudta kezdeni a veszteségek után is, az apám, Harmath Ferenc, aki átszenvedte a II. világháborút, mint katona és mint fogoly, aztán 1945 után az újrakezdés évei jöttek. Mindezek után a kilencvenes évek elején volt ereje megpróbálni a kastély és a birtok visszaszerzését. Húsz éven keresztül lépésről lépésre haladva kérelmek, pereskedések útján harcolta ki a Haller kastély és a birtok egy parányi részének visszaszerzését. Közel 92. évében most is bizakodik, hogy munkájának további eredményei lesznek.” – írja édesapjáról ifj. Harmath Ferenc.

A Hallerek nürnbergi patríciusokból erdélyi illetve magyarországi arisztokratákká váltak, „nemzetközi” családdá, melynek az évszázadok során változott az anyanyelve, felekezete és rendi helyzete. Négyszáz év alatt létrehoztak nemzeti értékeket, melyeknek most szomorú romlását tehetetlenül nézi a közömbös jelen.

Paks, 2009. december-2010. január

Serdült Benke Éva

Köszönöm dr. Harmath Ferencnek a családi adatok összegyűjtéséhez nyújtott segítségét.

Forrás

Álló-és mozgóképek-vázlatok az erdélyi főnemességről Összeállította Kovács Kis György Komp-Press Kiadó 2003. Harmath Ferenc ismertetője a Hallerekről

Keresztes Gyula Maros megyei kastélyok és udvarházak Impress kiadó Marosvásárhely 1995.

Szépréti Lilla Régi és új világ Dacia Könyvkiadó Kolozsvár-Napoca 1981.

Kiss Gábor Erdélyi várak, várkastélyok Panoráma Kiadó Budapest 1987. Szabó András Péter Haller Gábor - egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája Kiadja ELTE Bölcsész tudományi Kar Budapest 2008.

Vajda György Rekviem egy kastélyért In: Népújság 1998. június 24.

Dávid Gyula-Mikó Imre Petőfi Erdélyben Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1972.